

Tasavvufta Kanaat Anlayışı ve Bireysel-Sosyal Etkileri*

Dr. Öğr. Üyesi Mansur GÖKCAN**

Atıf / ©- Gökcan, M. (2018). Tasavvufta Kanaat Anlayışı ve Bireysel-Sosyal Etkileri, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (1), 95-129.

Öz- Kanaat, verilene razı olmak ve elde olanla yetinmek demektir. Bu tanımlamadan, kanaatin, çalışmayıp tembellik yapmak olduğu anlamı çıkartılmamalıdır. Kanaat, çalışıp gayret göstermeyi, fakat neticede az da olsa ele geçen rızka razı olmayı gerektirir. Kanaatkâr kimse, çoğa sevinip aza üzülmeyen, her iki durumda da huzur ve sükûn içerisinde bulunan kimsedir. Kanaat, dünya metainde kalpte değer vermeyen zühdi bir anlayıştır. Kanaat sahibi, azla yetinip fazlasına ihtiyaç duymadığı için, insanlardan bir şey isteme mahcubiyetine düşmekten ve başkasına muhtaç olma zilletinden kurtulur. Kanaatkâr kimse, sadece Allah'tan korkar, ümit eder ve O'na güvenir. Çünkü o, Allah'tan başka hiçbir kimsenin rızık veremeyeceğini ve rızık engelleyemeyeceğini bilir. Kanaat; rıza, zühd, tevekkül, havf, recâ ve Allah'a teveccüh anlayışlarını da içinde bulunduran bir haslettir. Nefsin isteklerinin sınırı yoktur. O, bir isteği yerine getirildiğinde hemen diğer isteğini kalbe dayatır. Kalbi, nefsin elinden kurtarmanın çaresi kanaattir. Eğer kalp, kismete razı olarak aza kanaat ederse, nefsin kalp üzerinde fonksiyonu kalmayacaktır. Bu bakımdan, azla yetinmek olan kanaat, nefsin eğitilmesini sağlayan önemli bir riyazet metodudur. Kanaatkâr kişi, nimetin nasıl kazanıldığını bilen, israftan kaçınan ve tutumlu olan kimsedir. Gelirine göre harcama yapmayan, lüks ve israf içerisinde olan nice kimselerin varlıklarını kaybettikleri ve başkalarına muhtaç hale geldikleri bilinmektedir. Kanaate engel teşkil eden; hırs, tamah, israf ve tûl-i emel, sadece bireyin kendisine değil, ailesine ve topluma da zarar vererek içtimai huzuru bozmaktadır.

Anahtar sözcükler- Kanaat, nefis, rıza, israf

Makalenin gelişi: 25.04.2018; Yayına kabul tarihi: 12.06.2018

* Bu makale, yazarın Alaaddin Keykubat Üniversitesi tarafından 18-20 Mayıs 2017 tarihlerinde Alanya'da yapılan 2. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyu'munda sunduğu "Tasavvufta Kanaat Anlayışı" isimli bildirinin genişletilmesiyle ve geliştirilmesiyle üretilmiştir.

** Çukurova Ü. İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı, eposta: mgokcan37@hotmail.com (ORCID: 0000-0001-9366-7266).

Giriş

Kanaat, tasavvufta, Hakk'a ulaşmanın yöntemi olarak görülen usûlu aşerenin önemli bir makamıdır.¹ Manevî yolculuğun (seyrû sulûk) tamamlanması için, her makam gibi, kanaat makamının da sâlik tarafından hakkıyla yerine getirilmesi gerekmektedir. Kanaat, sadece tasavvufî hayat içerisinde bulunan kimseler için değil, başkasına muhtaç olmadan izzetli bir hayat sürmek isteyen her mü'min için gereklidir.

Sülemî (ö. 412/1021), tasavvufun şartlarını; zühd, zikir, ibadetlerle meşgul olmak, insanlara ihtiyaç duymamak, kanaat, az yemeye, içmeye ve elbiseye razı olmak, fakirleri gözetmek, şehvetleri terk etmek, mücahede, verâ, insanlardan uzak durmak (halvet) ve murakabe olarak kabul etmiştir. Kanaati de içinde zikrettiği bu şartları ilk dönem sûfilerinin üzerinde taşıdığı, Kur'an'da bu şartların yerine getirilmesinin istediğini ve Hz. Peygamber'in de bunlarla amel edenin amelinin kabul edileceğine şahadet ettiğini ifade etmiştir.²

Burada, tasavvufun şartlarından olduğu zikredilen; "insanlara ihtiyaç duymamak, az yemeye, içmeye, elbiseye razı olmak ve zühd" gibi prensipler de kanaatle ilişkilidir. Bu durumda kanaatkâr kişi; başkalarına muhtaç duruma düşmeyen, yiyecekte, içecekte giyimde, barınmada asgarî miktarla yetinen ve dünya metainde kalbinde yer vermeyen kimsedir.

Ahmed Yesevî (ö. 562/1166), hakikat kapısının üçüncü makamını; "kanaat ve bir parça lokmaya el uzatmamak" olarak zikretmiştir. Ahmed Yesevî, Allah'ın verdiği rızık her ne olursa olsun kanaat edilmesi gerektiğini, ancak kanaatkâr kimselerin şevk şarabını içeceğini, yani Allah'a kavuşma özlemi ve arzusu içerisine girebileceğini şiirinde ifade etmiştir.

Rızk'ı rûzî her ne birse kânî bölül

Kânî bolup şevk şarabın içtim muna.³

Kanaatin, Allah'a vuslat yolunun önemli bir prensibi olduğu hususunda, Ahmed Yesevî ile Sülemî'nin görüşlerinin örtüştüğü görülmektedir. Sü-

¹ Tasavvuftaki makamların "usûlu aşere" olarak belirlenmesi ve kanaatin buradaki makamlardan biri olması, Necmüddin Kübra'ya göredir. Necmüddin Kübra, *Usûlu Aşere (Tasavvufî Hayat)*, çev. Mustafa Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul 1996, s. 44-70.

² Sülemî, Ebu Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin, *el-Mukaddime fi't-tasavvuf*, thk. Yusuf Zeydân, Dâru'l-cil, Beyrut 1419/1999, s. 72.

³ Yesevî, Ahmed, *Divân-ı Hikmet*, Sadeleştiren Ahmed Eğinmez Rıdvanoğlu, Takriz Uğur Gürsu, Sağlam Yayınevi, İstanbul 2016, s. 70; bkz. Özköse, Kadir, "Ahmed Yesevî'nin Hikmetlerinde Dört Kapı ve Kırk Makam Anlayışı", *Akademiar*, Ankara 2017, sayı 2. s. 128.

lemî'nin, "insanlara ihtiyaç duymamak" sözüyle; Yesevî'nin, "bir parça lokmaya el uzatmamak" sözü, aynı şeyi ifade etmektedir. "İnsanlara ihtiyaç duymamak ve muhtaç olmamak", Marûf Kerhî'nin (ö. 200/816), "Hakikatleri (Hakk'a ait şeyleri) almak ve halkın elinde bulunanlardan ümit kesmek"⁴ olarak yaptığı tanımında da, tasavvufun temel esası olarak yer almaktadır. Başkalarına ihtiyaç duymak ve ümit bağlamak, Allah'ın dışındaki varlıklarda güç ve kuvvet görerek onlara teveccüh etmek demektir. Allah'tan başka bir varlığa teveccüh etmek, onu tanrılaştırmaya ve şirke yol açacaktır. Tasavvufun esasında, Allah'tan başka bir varlıkta güç ve kuvvet görmeyerek sadece O'na teveccüh etmek ve O'ndan ümitvâr olmak vardır. Bütün varlıklar, Allah tarafından yaratıldığı gibi varlıklarını devam ettirmekte de O'na muhtaçtır. Allah ise, "samed"⁵ vasfıyla ifade edildiği gibi, O, hiçbir şeye muhtaç değil, fakat her şey O'na muhtaçtır. Kur'an'da ifade edildiği gibi, insanlar fakir ve muhtaç, Allah ise, zengin ve muhtaç olmayandır.⁶ Allah'tan başkasında güç ve kuvvet görerek onlara yönelmek, tevhid anlayışına da terstir. Kanaat, böyle bir yanılığa düşmemek için işi baştan çözmüş ve insanı, azla yetinip kendi yağında kavrularak başkasına muhtaç olma zilletinden kurtarmıştır. Hz. Ömer, "Tamah, fakirlik; halkın elindeki maldan ümit kesmek zenginliktir. İnsanların elindeki maldan ümit kesen kimse onlara ihtiyaç duymaz." diyerek kanaatin bu işlevine dikkat çekmiştir. Kuru ekmeği su ile ıslatarak yiyen Muhammed b. Vâsî de (ö. 123/741), "Buna kanaat eden, hiç kimseye muhtaç olmaz."⁷ diyerek, ancak kanaatle başkalarına muhtaç olmaktan kurtulmanın mümkün olduğunu ortaya koymuştur.

Aza kanaat ederek halka muhtaç olmayan kimse, sadece Allah'a muhtaç olduğunun şuuruyla O'na teveccüh ederek seyrü sulûkta emin adımlarla yürüyecek ve vuslata doğru yol alacaktır. Kanaat anlayışının hâkim olmadığı kimse ise daima vuslata ve kurbiyete mani olan engellerle karşılaşacak ve gerçek kulluğun zevkine erişemeyecektir. Kanaat, kula kul olmaktan kurtararak erdemli bir hayat yaşamayı sağlayan ve Allah'a kul olma yolunu açan önemli bir haslettir.

Çalışmamızda, tasavvufta kanaat anlayışı izah edilecek ve kanaatin ferdî-içtimaî etkileri üzerinde durulacaktır. Çalışma, klasik tasavvuf eserleri

⁴ Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Abdülkerim b. Havâzin b. Neysâbü'rî, *er-Risâletü'l-Kuşeyrîyye*, Dârul-hayr, Beyrut 1997, s. 280.

⁵ İhlâs, 112/2.

⁶ Fâtır, 35/15.

⁷ Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, I-V, Müessesetü'l-Halebî, Kahire 1387/1967, III, s. 297.

bağlamında yapılacak ve mümkün olduğu kadar da diğer eserlerden faydalanılacaktır.

Kanaat Kavramı

Kanaat kelimesi, verilen şeye razı olmak, onu kabul etmek ve reddetmemek demektir. Kabul etmek ve reddetmemek kelimeleri, aynı zamanda razı olmak anlamına da gelmektedir.⁸ Lügat anlamlarından anlaşılacağı üzere kanaat kelimesi rıza ile eşleşmektedir. Allah'ın takdir ettiği nimetin azlığına veya çokluğuna bakmadan verilene razı olmak, kanaatin ve tam bir teslimiyetin ifadesidir. Ahmed Yesevî'nin, yukarıda zikredilen şiirinde ifade edildiği gibi, Allah'ın verdiği rızık her ne olursa kanaat etmek gerekir. Nimetler, Allah'ın takdiridir. Fakat nimetlerin elde edilmesinde kulun da rolü vardır. Kul kâsib, Allah hâlıktır. Hiç çalışmadan nimetin gelmesini beklemek beyhude bir temennidir. Kanaatkâr olmak, nimetin kendiliğinden gelmesini bekleyerek tembellik yapmak ve çalışmamak demek değildir. Kanaatkâr olmak, çalışmak, fakat neticede, az da olsa ele geçene razı olmaktır. Kanaat sahibi, elde ettiği nimet az olduğunda isyan etmeyen, huzur ve sükûn içerisinde olan; çok olduğunda da azgınlık yapmayan ve marifeti kendisinde görmeyen kimsedir.

Necmüddin Kübra (ö. 618/1221), Kanaatin, yaşamak için zaruri olan ihtiyaçların dışında kalan bütün isteklerden uzak durmak, yeme içme ve oturuş ev konusunda israf etmeyerek asgarîsi ile yetinmek olduğunu söylemiş ve israfın, lüzumlu olan şeyi çok kullanmak olduğunu belirtmiştir.⁹ Sülemî de kanaatin, az yemeye, içmeye ve elbiseye razı olmak olduğunu ifade etmiştir.¹⁰ İbn Mes'ud, her gün bir meleğin, "Ey âdemoğlu! Sana yetecek kadar az mal, seni azdıracak çok maldan daha hayırlıdır." diye seslendiğini söylemiştir.¹¹ Yapılan bu açıklamalarda, kanaatin, "az ile yetinmek ve ele geçene razı olmak" olduğu hususunda ittifak edildiği görülmektedir.

İbn Arabî (ö. 638/1240), "Kanaat, fazlasını istemeyerek elde bulunanla yetinmek demek değildir." diyerek kanaate, yukarıda zikredilen genel kanıdan farklı bir bakış açısı getirmiştir. Allah Teâlâ, Hz. Eyyub'a altından bir çerçirge sürüsü gönderdiğinde Eyyub'un (a.s.), onları elbisesinin eteğine toplama

⁸ İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükrim b. Ali el-Ensârî, *Lisânu'l-Arab*, Dâru'l-maârif, I-VI, Kahire 1979, V, s. 3754; Ahmed, el-Âyid ve diğerleri, *el-Mû'cemü'l-Arabîyyi'l-esâsî*, Larûs yayınları, Aleco 1989, s. 1010.

⁹ Necmüddin Kübra, *Usûlu Aşere* (Tasavvufî Hayat), çev. Mustafa Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul 1996.

¹⁰ Sülemî, *el-Mukaddime fi't-tasavvuf*, s. 72.

¹¹ Gazâlî, *İhya*, IV, s. 248.

maya başladığını; Allah'ın, "Ben, seni bundan müstağni kılmadım mı?" dediğinde de "Ey Rabbim! Ben senin verdiğin iyilikten müstağni değilim." diyerek cevap verdiğini nakletmiştir. İbn Arabî, Eyyub'un (a.s.) altın çekirgeleri toplamasının, onun içinde bulunduğu halin gereği olduğunu söylemiş ve Eyyub'un (a.s.), Allah'ın verdiğini almanın, O'na yaklaşımda daha evlâ olduğunu düşünerek böyle yaptığını, ifade etmiştir.¹²

İbn Arabî, kanaat konusunda örnek verdiği bu kıssa ile nimetin fazlasını istemenin, kanaat anlayışına ters olmadığını ifade etmiş ve "kanaatin, fazlasını istemeksizin elde bulunana yetinmek olmadığı" tezini pekiştirmiştir.

İbn Arabî, kanaat kelimesinin, "istemek" anlamında olduğunu, dolayısıyla kânî'nin yani kanaatkârın da "isteyen" anlamına geldiğini açıklamıştır. Lügatteki bu anlama dayanarak da kanaatin, "Allah'tan istemek" olduğunu belirtmiştir. Büyüklerin, "mevcut ile yetinmek" ifadelerindeki mevcut olandan kastın Allah olduğunu; fazlasını istemenin ise Allah'tan başkasından bir şey istemek demek olduğunu; Allah'tan başkasından bir şey isteyen kimsenin de kanaatkâr olmadığını ifade etmiştir.¹³

Kanaat kelimesi, lügatte genellikle, "kısmete razı olmak, elde bulunanla yetinmek" anlamlarında kullanıldığı gibi, "istemek" anlamında da kullanılmaktadır. İbn Esîr (ö. 637/1239), kânî'nin, aslında isteyen olduğunu söylemiştir. قنع kelimesi, nun harfinin harekesinin kesra olmasıyla قنع "razı oldu" anlamı verirken; nun harfinin harekesinin fetha olmasıyla قنع ise "istedi" anlamı verir demiştir.¹⁴

İbn Arabî, lügatteki bu anlama dayanarak kanaat anlayışına farklı bir bakış açısı getirmiştir. Bu farklı bakış açısına göre düşünüldüğünde, kanaatin, mâsivâyâ iltifat etmeyerek Allah'a teveccüh etmeyi gerektirdiği ortaya çıkar. İbn Arabî'nin bu görüşünü, kanaatkâr kişinin hali veya kanaatin gereği olarak da yorumlamak mümkündür. Allah'ın verdiği kısmete razı olan ve azla yetinebilen kanaatkâr kimsenin, O'ndan başkasından bir şey istemesi zaten düşünülemez.

Halka değil, Hakk'a teveccüh etmek ve Allah'tan başkasından bir şey istememek kanaatin temel prensiplerindedir. Bu hususta diğer sûfilerle İbn Arabî'nin görüşleri arasında fark yoktur. Fark; İbn Arabî'nin, kanaatin, "az ile yetinmek ve ele geçene razı olmak" olduğu şeklindeki anlayışı benimsemeye-

¹² İbn Arabî, Ebû Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Ali, *el-Futuhâtu'l-Mekkiyye*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1460/1999, III, s. 297.

¹³ İbn Arabî, *age.*, III, s. 297, 298.

¹⁴ İbn Manzûr, *age.*, V, s. 3754.

rek, “Kanaat, fazlasını istemeyerek elde bulunanla yetinmek demek değildir.” demesidir. İbn Arabî'nin bu görüşünün, kanaatin, elde bulunandan daha fazlasını istemeye engel olmadığını vurgulamayı amaçladığı kanaatindeyiz. Çünkü elde bulunandan fazlasını istememek, tembelliğe ve hem birey hem de toplum olarak geri kalmaya sebep olabilir. Bu bakımdan, İbn Arabî'nin bu farklı bakış açısı, kanaat anlayışına ihtilaf değil, zenginlik getirmiştir.

Kanaatin Nefsin İsteklerini Engellemedeki Rolü

Nefs kelimesi, ruh, beden ve bir şeyin kendisi anlamlarına gelmektedir.¹⁵ Nefs, hissi, hareketi ve hayat gücünü taşıyan bir cevher olarak da ifade edilmektedir.¹⁶ Tasavvufta nefsten kastedilen şey ise nefsi emaredir. Kur'an'da, “*Muhakkak ki nefsi kötülüğü emreder.*”¹⁷ denilerek sakınılması gereken nefsin, nefsi emmare olduğu belirtilmiştir.

Kâşânî (ö. 637/1239), nefsi emmarenin, beşerî fitrata meylettğini; şehvetleri ve lezzetleri elde etmeyi emrettiğini; kalbi, süflî yerlere cezbettiğini söylemiş ve onun, şerrin sığınağı, kötü fiillerin, aşağılanan ahlakın kaynağı olduğunu ifade etmiştir.¹⁸ Hucvirî (ö. 465/1072), kötü huyların ve çirkin fiillerin ortaya çıkmasının sebebinin nefsi olduğunu söylemiştir. Çirkin fiillerin, günahlar; kötü huyların da, kibir, haset, cimrilik, öfke ve kin gibi şeyler olduğunu açıklamıştır. Günahların zâhirî, huyların ise bâtınî vasıflar olduğunu belirterek günahların tevbeyle, kötü huyların da riyazetle defedileceğini belirtmiştir.¹⁹

Günah, nefsin isteklerine uymakla; kötü huy ise, günahlara devam etmekle oluşmaktadır. Günaha giden yolların kapatması ve kötü huyların oluşumunun engellemesi tasavvuftaki riyazet anlayışıyla gerçekleşmektedir. İsteklerini engellemek ve istemediklerini yapmak suretiyle, nefsi emmareyi engellemek ve eğitmek mümkündür. Herevî (ö. 481/1089), “Riyazet, nefsi,

¹⁵ İbn. Manzûr, *age.*, VI, s. 4500, 4501.

¹⁶ Kâşânî, Kemâlüddin Abdürrezzâk b. Ebi'l-Ganâim Muhammed, *İstîlâhâtü's-sûfiyye*, thk. Muhammed Kemâl İbrâhim Cağfer, el-Heyetü'l-Mısriyye, Kâhire 2008, s. 95. Nefs konusunda bkz. Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998, s. 107; Affî, Ebu'l-Ala, *Tasavvuf (İslam'da Manevi Hayat)*, trc. Ekrem Demirli, Abdullah Kartal, İz yayıncılık, İstanbul 2012, s. 135; Ceylî, Abdülkerim, *İnsan-ı Kâmil*, trc. Abdülkadir Akçiçek, Kurtuba yayınları, İstanbul 2016, s. 627; Kaplan, Hayri, *İslam Düşünürlerine Göre Ruh ve Nefs* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, 1995), s. 3, 58.

¹⁷ Yûsuf, 12/53.

¹⁸ Kâşânî, *age.*, s. 53.

¹⁹ Hucvirî, Ali b. Osman Cüllâbî, *Keşfu'l-mahcûb*, çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1996, s. 309.

doğru olan şeyi kabul etmeye alıştırmaktır.”²⁰ diyerek, riyazetle nefsin eğitilmesinin, nefs-i mutmainneye ve nefsi kâmileye çevrilmesinin mümkün olduğuna işaret etmiştir. Sülemî'nin, ifade ettiği gibi, “Nefsi ezip küçültmek tasavvufun adaplarından. Kimin nefsi kendisine şerefli görünürse, dini ona küçük görünür.”²¹ Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere nefis, kalp üzerinde hâkimiyet sağladığında, dinin küçümsenmesine, emir ve nehiyelerinin önemsenmemesine sebep olur. Bu anlayış, dinin kalpten çıkarılmasına ve nefsin kalbe iyice yerleşmesine yol açar. Nefis, istekleri yerine getirildikçe kuvvetlenir ve asla kanaat etmez. Bir isteği yerine getirildiğinde hemen başka bir isteğini dayatır. Kuşeyrî (ö. 465/1072), “Yularını hevâ ve hevesin eline teslim etme, çünkü seni karanlığa sevk eder.”²² diyerek, nefsin, eline düşen kimselerin akıbeti hakkında uyarıda bulunmuştur. Yular nefsin elinde olursa, sırtına bindiği kişiyi kendi istediği yere götürür. Önemli olan, nefsin yularını ele geçirmek ve onu istediği gibi sevk ve idare edebilmektir.

Kuşeyrî, nefis, isteklerinden birini kalbe dayattığı zaman, eğer kalp, Allah'ın emri olmadan bu isteği yerine getirirse bunun sonunun hayal kırıklığı ve felaket olacağını; fakat kalp, nefsin isteklerini yerine getirmekle yarışmaktan özenle korunursa ve bu konuda Allah'ın izni gözetilirse, dünyada da ahirette de kurtuluşa ulaşılacağını ifade etmiştir.²³

Bu ifadeden anlaşılacağı üzere, Allah'ın izni olmayan hususlarda, nefsin isteklerinin yerine getirilmesi kalbin afeti, engellenmesi ise kalbin hayattır. Nefsin isteklerinin engellenmesi, onun esaretine girmekten kurtulmaya ve her iki cihanda da saadete ermeye sebep olacaktır.

Nefis doyumsuzdur ve isteklerinin asla sonu yoktur. Daima elde ettiği şeyin daha fazlasını ister. Riyazette, nefsin isteklerinin başında gelen çok yemek, çok uyumak ve çok konuşmanın zıttı uygulanarak nefsin isteklerinin yerine getirilmeyeceği mesajı verilir. Böylece nefse karşı net bir tavır alınmış olur. Pek çok sûfiye göre, “az ile yetinmek” demek olan kanaat, nefsin isteklerini engellemenin en etkili yöntemlerinden biridir. Bu yöntem uygulandıkça nefsin gücü azalır. Başkasına muhtaç olmamanın ve az ile iktifa etmenin huzuruyla kalp güçlenir ve nefse karşı direnç gösterir. Bundan böyle kalpte; hırs,

²⁰ Herevî, Ebû İsmail Abdullah el-Ensârî, *Menâzilü's-sâirîn*, Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrut ts. s. 23.

²¹ Sülemî, Ebû Abdurrahman, *Sülemî'nin Risâleleri*, çev. Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1981, s. 14.

²² Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 253.

²³ Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Abdülkerim b. Havâzin, *el-Cavâhiru'l-mensûre*, thk ve trc. M. Mansur Gökcan, Harf Eğitim Yayıncılığı, Ankara 2017, s. 25.

tamah gibi argümanlarıyla hareket eden nefsin yerine, kanaat ve tutumluluk hâkim olur.

Kuşeyrî, yazılmış olan vakit (ölüm) gelinceye kadar aza razı olmayı tavsiye etmiştir. İstemese de bir kimsenin kısmetinin kendisine ulaşacağını; istese de, gayret ve çaba gösterse de kısmetinde olmayan şeyin de kendisine ulaşmayacağını açıklamıştır. Kanaatkâr kimsenin afiyet bulacağını, korunacağını ve yüceltileceğini belirtmiştir.²⁴ Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere, Kuşeyrî'nin kanaat anlayışı "az ile yetinmek ve kısmete rıza göstermektir. İbn Arabî de, "Bir kimse, kendi lokmasından başkasını yiyemez."²⁵ diyerek kısmete olmayan şeye ulaşamayacağı hususunda Kuşeyrî ile ittifak etmiştir.

Belirli bir süre için değil, hayat boyunca kanaat edilmesi gerekmektedir. Kanaatte sebat göstermemek, bir kimseyi yeniden nefsin eline düşürebilir. Daima kendi gücü üzerindeki isteklere muhatap olacağı için, bir kimsenin zengin ve güçlü olması, nefsin istekleri ile başa çıkabileceğini göstermez. İstekler devam ettikçe huzursuzluklar ve sıkıntılar da artar. Nefsin sınırsız istekleri altında ezilen kimse, başkalarına muhtaç olarak boyun bükme zilletine düşer, izzetini ve şerefini kaybeder. Çoğu kez, istenileni elde etmek için gayrı meşru yollara düşüldüğü de görülür. Bu hazin tablo, nefsin sınırsız isteklerinin neticesini göstermektedir. Kanaatkâr kimse ise, bütün bu huzursuzluk sebeplerinden uzak olduğu için, izzetini ve şerefini koruyarak daima itibarlı bir kimse olarak yaşar.

Kuşeyrî'nin, "Kısmette olan şey istenmese de kişiye ulaşır; kısmette olmayan şey ise istemekle ve gayret göstermekle kişiye ulaşmaz."²⁶ sözü, çalışmayı ve gayret göstermeyi reddeden bir anlayış olarak algılanmamalıdır. Bu ifade, hiçbir çaba ve gayret göstermeden kısmetini oturduğu yerde beklemeyi önermemektedir. Buradaki istemek ve gayret, aşırı hırs ve sabırsızlık göstermek anlamındadır. Kısmette olanı elde etmek için, gereken gayret ve çaba sarf edilmeli, fakat hırs ve tamah gösterilmemelidir. Burada, tevekkül de işin içine girmektedir. Bir kimse rızık konusunda kaygı çekmeyecek, Allah'ın kendisi için bir rızık takdir ettiğini bilecek, fakat aynı zamanda rızık temin etmek için çalışacak ve neticenin iyi olmasını Allah'tan bekleyecektir. Böyle bir tevekkül neticesinde ele geçen rızık ne olursa olsun ona razı olmak kanaattir.

²⁴ Kuşeyrî, *el-Cevâhiru'l-mensûre*, s. 25.

²⁵ İbn Arabî, *age.*, III, s. 297.

²⁶ Kuşeyrî, *el-Cevâhiru'l-mensûre*, s. 25.

Kanaatin Önemi ve Hz. Peygamber'in Hayatındaki Yeri

Kur'an'da, "Allah'ın vadi haktır. Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın."²⁷ "Dünya hayatı aldatici bir meta'dan başka bir şey değildir."²⁸ denilerek, dünya hayatının geçici ve aldatici olduğuna dikkat çekilmiş ve dünya metainde değer verilmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Bütün bu uyarılara rağmen dünya hayatı, türlü cazibelerle aldattığı kimseleri kendisine bağlamayı başarmıştır. Dünyanın fânî, ahiretin ise bâkî olduğu, dinî referanslarda belirtilmesine rağmen, Kur'an'da "Hayır! Siz hemen verileni/dünyayı seviyor ve ahireti terk ediyorsunuz."²⁹ denilerek, insanoğlunun içinde yaşadığı ve nimetlerini tattığı dünyayı tercihe meyyal olduğu ifade edilmiştir. Yapılan bu yanlış tercihte, şeytan ve nefis ikilisinin de rolü olduğu şüphesizdir. İnsanoğlunun, ahireti tercih etmesi, ancak aza kanaat ederek nefsin isteklerine gem vurmasıyla mümkündür.

Abdülkadir Geylânî (ö. 561/1166), "Kâfir, sadece dünyadan nemalanır. Mü'min ise ahiret için azık hazırlar. Çünkü onun yolu/yöntemi, aza kanaat ederek fazlasını ahirete göndermektir. O, dünyada kendisini taşıyacak kadar rızık bırakır ve geriye kalan bütün malını ahiret için değerlendirir." demiştir. Geylânî, mü'minin kalbiyle ve çabasıyla tamamen ahirete ait olduğunu, dünya ile kalben alakasını keserek taatle ahirete yöneldiğini söylemiştir. Onun, yanında temiz bir yiyecek olduğu zaman fakirleri tercih ettiğini, çünkü kendisinin ahirette daha iyisini yiyeceğini bildiğini ifade etmiştir.³⁰

Mü'minin yönteminin kanaat olduğu anlaşılmaktadır. Mü'minin, dünya ile kalbî alakayı keserek ahirete hazırlık yapması, eline nimet geçtiğinde de başkasını kendisine tercih etmesi gerektiği görülmektedir. Geylânî'nin, "Mü'min, eline nimet geçtiğinde fakirleri kendisine tercih eder." sözü, "Kendileri zaruret içerisinde bulunsalar bile, onları kendilerine tercih ederler."³¹ ayetinin bir yorumu gibidir. Ayette, Ensar'ın, muhacire karşı tavrı olarak ifade edilen îsâr özelliği, Geylânî tarafından tüm mü'minlere hasredilmiştir. Bu özelliği, Ebu Hüseyin Nuri, (ö. 295/908), "Sûfî, bulamadığı zaman sükûn ve huzur içinde, bulduğu zaman da başkasını kendisine tercih edendir."³² diyerek, sûflilere hasretmiştir.

²⁷ Lokman, 31/33.

²⁸ Âl-i İmrân, 3/185.

²⁹ Kıyâme, 75/20, 21.

³⁰ Geylânî, Abdülkadir, *el-Fethu'r-Rabbânî*, Dâru'r-reyyân, Kahire ts., s.71.

³¹ Haşr, 59/9.

³² Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 281.

Kur'an'da, Hz. Peygamberin eşleri bile dünya metanini tercih konusunda uyarılmışlardır.³³ Hz. Peygamber'in, "*Ey Allah'ım! Muhammed ailesinin rızkını yetecek kadar kıl.*"³⁴ diyerek yaptığı duada, onun kanaat anlayışı ve kapsamı müşahede edilmektedir. Onun, yetecek kadar rızka kanaat etmesi, sadece kendisi için değil hem ailesi hem de ümmeti için söz konusudur.

Hız. Peygamber, ticaretle iştiğal eden, hazinenin beşte biri kendisine ait olan bir kimsedir. Fakat o, eline geçen malı hiç bekletmeden ihtiyaç sahiplerine vermiş ve kendisine yetecek kadarına kanaat etmiştir. "*Uhut dağı kadar altınım olsa, onu iki gün elimde tutmak istemez ve ihtiyaç sahiplerine verirdim.*"³⁵ demesi, ondaki kanaat anlayışının tezahürüdür. Devlet reisi olmasına rağmen bütün mülkünün, "giydiği bir ihram, üzerinde deri yastık bulunan çıplak bir sedir, bir avuç yulaf, bir su kabı ve namaz kılacağı bir post"³⁶ olması, onun, sade ve kanaatkâr bir hayat yaşadığının göstergesidir.

Hız. Peygamber, üç gün üst üste buğday ekmeği ile bile karnını doyurmamış³⁷ ve "*İnsana belini doğrultacak birkaç lokma yetişir. Eğer bu derece yapamazsa, karnının üçte birini yemeğe, üçte birini içeceğe ve üçte birini de teneffüs etmeye ayırsın.*"³⁸ diyerek de kendi yaşantı modelini ümmetine tavsiye etmiştir. Ebû Hureyre'ye, "*Açlığın arttığı zaman sana bir ekme ve bir bardak su yeter. (Bundan sonra) dünya helak olsun.*"³⁹ diyerek benzer bir tavsiyede bulunmuştur. Daima Hız. Peygamber'i örnek alan yakın arkadaşı Hız. Ömer'in şu ifadeleri, onun, dünya malından ne kadar az şey kullandığını ve kanaatkârlığını göstermektedir: "Allah'ın verdiği maldan kendim için kullandığım; yazlık ve kışlık iki elbise, beni hac ve umreye götüren bir binek ve Kureyş'ten birinin yiyeceği kadar yiyecektir. Yiyecek konusunda, onların ne en yükseği ne de en düşüğüüm. Vallahi! Bunların helal olup olmadığını da bilmiyorum." Gazâlî (ö. 505/1111), Hız. Ömer'in, kullandığı bu miktarın, kanaatin

³³ Ahzâb, 33/28.

³⁴ İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed el-Bustî, *Sahîhu İbn Hibbân*, I-XVIII, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1993, XIV, 254.

³⁵ Ahmed, Ebû Abdillâh İbn Hanbel eş-Şeybânî, *Müsned*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût, I-L, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1995-2001, I, 359.

³⁶ Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî, *Sahîhu Müslim*, I-V, Beyrût ts., Talak, 30.

³⁷ Müslim, Zühd, 32, 33.

³⁸ Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sûre, *Sünenü't-Tirmizî*, I-V, Beyrût ts., Zühd, 47; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 132.

³⁹ Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn, *Şu'abu'l-ıman*, thk. Abdülalî Abdülhamid Hâmid, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1423/2003, XIII, 12.

gerektirdiği yeterli miktardan fazla olduğundan da şüphe duyduğunu açıklamıştır.⁴⁰

Hz. Peygamber, yemede, içmede, giyimde ve barınmada az ile yetinerek dünya malını elinde tutmadığı gibi yaşantısı boyunca da ona kalbinde yer vermemiştir. Onun, “*Malın çok olması zenginlik değildir. Zenginlik ancak gönül zenginliğidir.*”⁴¹ sözü, kendi durumunu ifade ettiği gibi, kalbi aç olanların ne kadar yeseler de doymayacaklarını ve tatmin olmayacaklarını ifade etmektedir. Çok mala sahip olduğu veya çok yemek yediği halde bir türlü tatmin olmayan kimselere halk arasında “Allah gözünü doyursun!” denmesi de aynı sebeptendir. Kalp ve göz doymayınca karnı doyurmak mümkün değildir.

Kanaatin, açgözlülükten kurtulmanın ve kalp zenginliğine ulaşmanın yöntemi olduğu anlaşılmaktadır. Kalp zenginliğine ulaşan kanaatkâr kimseler, ihtiyaç duymadıkları için insanların elinde bulunan şeylere göz dikmez ve onlardan da bir şey istemezler. Hz. Peygamber, kendisine kısa ve özlü bir nasihatte bulunmasını isteyen bir kimseye şu tavsiyede bulunmuştur: “*Veda eden kimse gibi namaz kıl. Yarın özür dileyeyeceğin bir sözü söyleme. İnsanların elinde bulunan şeyden ümidini kes.*”⁴² Hz. Peygamber’in sözünde, ibadet ve muamelatı güzelleştirmenin temel prensipleri mevcuttur. Bu prensiplere riayet eden kimse, ihlas ve huşu içerisinde ibadet ederek yarın Allah’ın huzuruna mahcup bir şekilde çıkmaktan kurtulur. Özür dileyeyeceği bir söz söylemeyen kimse, insanlara mahcup olma ve küçük düşme zilletinden kurtulur. İnsanlardan bir şey istemeyen kimse ise, hem kanaat sahibi olur hem de insanlara muhtaç olmaktan kurtulur. Hz. Peygamber, bu kısa ve özlü sözleriyle, kanaat sahibi olmanın, en güzel şekilde ibadet etmenin, erdemli ve onurlu bir insan olmanın yolunu göstermiştir.

Kanaat, sadece Allah’tan istemeyi öngörür. Halkın elinde bulunan şeylere göz dikmek ve onlardan her hangi bir şey istemek kanaat anlayışına tezat teşkil eder. İnsanoğlu, dünya hayatında zaman zaman sıkıntıya düşerek muhtaç hale gelebilir. Böyle bir durumda, yardım beklenecek ve isteklere cevap verebilecek kimse bellidir. O kimse, namazın her rekâtında söylenen, “*Yalnız sana ibadet eder ve yalnız senden yardım dileriz.*”⁴³ sözünün muhata-

⁴⁰ Gazâlî, *İhya*, III, s. 298.

⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII, 139; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, I-II, Dâru İhyâi'l-kütübi'l-Arabîyye, Kahire ts., Dua, 2; İbn Hibbân, *Sahîh*, VIII, 202; Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, thk. Ebû Hâcir Muhammed es-Sa'îd, I-IX, Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2000, XII, 543.

⁴² İbn Mâce, Hikme, 15.

⁴³ Fâtiha, 1/5.

bı olan yüce Allah'tır. O'ndan başkasından bir şey istemek ve yardım beklemek, sürekli olarak söylenen bu sözde samimiyetsiz olduğunu gösterir. Hz. Peygamber'in, "*Kim sıkıntıya düşer de halini insanlara açarsa, sıkıntından kurtulamaz. Fakat düştüğü sıkıntıyı Allah'a havale eden kimseye Allah er veya geç bir rızık verir.*"⁴⁴ sözü, yapılan bu duaya uygun hareket etmenin ve etmemenin neticesini açıkça ortaya koymaktadır.

Allah'a inanmak, O'nun gücünü ve kuvvetini bilerek O'na güvenmeyi de gerektirir. Bu donanımdaki kişi, darlık verenin de bolluk verenin de Allah olduğunu,⁴⁵ zarar verenin de zararı kaldıracak olanın da yine O olduğunu⁴⁶ idrak ederek buna göre hareket eder. Sıkıntıya düştüğünde, sıkıntısının giderilmesi için kendisi gibi muhtaç ve aciz olan halktan değil, yegâne güç sahibi olan Hak'tan yardım ister. Güç ve kuvveti, Allah'tan başkasında görerek onlardan yardım istemek şirk kokan bir davranıştır. Hz. Peygamber, "*Kim bana, hiç kimseden bir şey istemeyeceğine dair söz verirse, onun cennete girmesine kefil olurum.*"⁴⁷ diyerek, Allah'tan başkasında güç ve kuvvet görmeyerek şirkten uzak bir tevhid anlayışıyla Allah'a yönelmenin ve sadece O'na güvenmenin neticesini açıklamıştır.

Ebû Bekr Kinânî (ö. 350/961), "Allah'a Muhtaçlık sahih/gerçek olursa, Allah'la istiğna (muhtaç olmama) hali de sahih/gerçek olur. Çünkü bu hallerden biri, ancak diğeri ile tamam olur."⁴⁸ demiştir. Bu ifadeden anlaşılacağı üzere, Allah'a muhtaç olduğunun şuurunda olan kimse, O'ndan başkasına ihtiyaç duymaz. Allah da, kendisinden başka güç tanımayan ve başkasına ihtiyaç duymayan kulunu başkasına muhtaç etmez. Kanaatkâr kimse, halkın muhtaç, Hakk'ın ise müstağni olduğunun şuuruyla asla başkasına ihtiyaç duymaz.

Abdülkadir Geylânî, ölüm döşeğinde iken, oğlu Abdülvahhab'a şu tavsiyelerde bulunmuştur: "Allah'tan kork ve O'na itaat et. Kimseden korkma ve bir şey ümit etme. Bütün ihtiyaçlarını Allah'a yönelt ve sadece O'ndan iste. Allah'tan başkasına itimat etme ve güvenme. Tevhide sarıl. Her şeyin tamamı tevhiddir."⁴⁹ Geylânî'nin bu vasiyetinde; kanaat olarak da isimlendirilen sadece

⁴⁴ Tirmizî, Zühd, 18; Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenu Ebî Dâvûd*, I-III, Beyrût 1409/1988, Zekât, 28.

⁴⁵ Bakara, 2/245.

⁴⁶ Yunus, 10/107.

⁴⁷ Ebû Dâvûd, Zekât, 1643; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 276.

⁴⁸ Kelâbâzî, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk, *et-Tarruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*, thk. Ahmed Şemsüddin, Dârul-kütübü'l-ilmîyye, Beyrut 2011, s. 112.

⁴⁹ Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 373.

Allah'tan istemek, Allah'a itaat, teveccüh, havf, recâ, tevekkül ve tevhid, öncelikle riayet edilmesi gereken hususlar olarak ortaya çıkmıştır.

Azla yetinmek ve kismete razı olmak, isyanın değil, itaatın; ithamın değil, şükürün ifadesidir. “Eğer şükrederseniz size nimetimi artırırım. Eğer nankörlük ederseniz, bilin ki azabım çok şiddetlidir.”⁵⁰ ayeti, nimetin artmasının ve sıkıntılardan kurtulmanın şükürle mümkün olacağını göstermektedir. Hz. Peygamber'in, “Vera sahibi ol ki insanların en çok ibadet edeni olasın. Kanaatkâr ol ki insanların en çok şükredeni olasın. Kendin için sevdiğin şeyi insanlar için de sev ki mü'min olasın.”⁵¹ sözünde, kanaatkâr kimselerin en çok şükreden kimseler olduğu belirtilmektedir. Hadisten çıkan netice, kanaatkâr kimsenin en çok şükreden kimse olduğu; ayetten çıkan netice de şükreden kimsenin nimetlerinin artırılacağıdır. Bu tespit göstermektedir ki; aza kanaat eden azla kalmayacak ve üzerindeki nimetler istekte bulunmasa da artacaktır. Kanaat etmeyen kimse de bunun tersi bir akıbete uğrayacaktır. Hz. Peygamber, şu sözleriyle de bu neticeye işaret etmiştir. “Her kulun rızkı kesinlikle kendisine ulaşır. Kanaat eden ve razı olan kimseye rızkı bereketli kılınır. Kim de ona kanaat etmez ve razı olmazsa, rızkı ona bereketli kılınmaz ve ona rahatlık vermez.”⁵²

Hadiste, kanaatin iki önemli getirisine dikkat çekilmiştir. Birincisi, rızkın bereketlenmesi; ikincisi de rızkın rahatlık ve huzur vermesidir. Malın bereketli olması, artmasına; bereketsiz olması ise azalıp tükenmesine sebep olur. Toplum içerisinde, çok zengin olduğu halde bütün malını ve mülkünü kaybederek yoksul hale düşen kimselere sıkça rastlanmaktadır. Böyle bir akıbete uğramanın en önemli sebeplerinden birinin de kanaatkâr olmamak olduğu anlaşılmaktadır. Kanaat, malın bereketlenerek artmasına ve yeterli olmasına sebep olduğu gibi, kanaatkâr olmamak da malın bereketinin kaçmasına ve eksilerek yetersiz hale gelmesine sebep olmaktadır. Malın huzur vermesinin kanaatkâr olmaya bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Eğer, çok mal huzur getirecek olsa, zenginlerin hepsinin rahat ve huzur içerisinde olması gerekir. Öyle zaman olur ki, mal ve mülk, başa bela olur ve insanın başına türlü sıkıntılar ve felaketler getirerek huzursuzluk verir. Malın az veya çok olmasından ziyade hayırlı olması önemlidir. İbn Mes'ud, her gün bir meleğin, “Ey âdemoğlu! Sana

⁵⁰ İbrâhîm, 14/7.

⁵¹ İbn Mâce, *Sünen*, Verâ ve takva, 24; Beyhâkî, *el-Âdâb*, thk. Muhammed Abdülkadir Ahmed Ata, Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, Kahire 1406/1986, I, 134; Beyhâkî, *Şu'âbu'l-ıman*, VII, 499; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliya ve tabakâtü'l-asfiya*, I-X, Dâru'l-kütübî'l-Arabî, Kahire 1407/1987, X, 365.

⁵² Beyhakî, *Şu'âbu'l-ıman*, II, 488, 489.

yetecek kadar az mal, seni azdıracak çok maldan daha hayırlıdır.” diye seslendiğini söylemiştir.⁵³ Ateş, İnsan tabiatında; azgınlık, taşkınlık, kendisini büyük görme ve böbürlenme gibi özellikler bulunduğunu, bunların uygun ortam bulunca filizlenip meyve vereceğini söylemiş ve uygun ortamın da zenginlik olduğunu, “*Hayır, insan kendisini zengin/yeterli görünce azar.*”⁵⁴ ayetiyle ilişkilendirerek ifade etmiştir.⁵⁵ Bu açıklamalar, hem zikredilen ayetin, hem de İbn Mesud’un ifade ettiği sözün yorumu mahiyetindedir.

Babası Belh Emiri olan İbrahim b. Edhem (ö. 162/779), Horasan’ın zenginlerindedir. Bir gün, sarayından bakarken sarayın avlusunda, elinde bulunan ekmeği yedikten sonra hemen uyuyan bir adam görür. Hizmetçilerine, uyandığı zaman onu kendisine getirmelerini söyler. Huzuruna getirildiği zaman, adama, ekmeği aç olduğun halde mi yedin? Diye sorar. Adam da, “evet” diyerek cevap verir. Peki, doydun mu? Diye sorar. Adam, “evet” diyerek cevap verir. Sonra, iyi uyudun mu? Diye sorduğunda da; adam, yine “evet” diyerek cevap verir. Bunun üzerine İbrahim b. Edhem, kendi kendisine şöyle der: “Nefs bu kadarına kanaat ediyorsa ben bu dünyayı ne yapayım!”⁵⁶ İbrahim b. Edhem’in, Belh Emirinin oğlu olarak sahip olduğu siyasi itibarını, sarayını ve bütün mülkünü terk ederek, kuru ekmeğe kanaat eden bu adamın yaşadığı huzurlu hayatı yaşamak için sahraya gittiği belirtilmektedir.⁵⁷

Kanaat Çalışmaya Engel Değildir

Kanaat, dünya metaini kalpte yer vermeyen zühdî bir anlayıştır. Fakat kanaat, dünya malını tamamen terk etmek ve çalışmayarak tembel tembel oturmak da değildir. Böyle bir anlayış, başkasına muhtaç olmaya ve başkasından yardım istemeye sebep olur. Azla yetinerek kanaat etmenin asıl sebebi, başkalarına muhtaç olarak onlardan isteme zilletine düşmemektir. Kanaat anlayışında çalışmak, fakat neticede ele geçen şey az da olsa ona razı olarak huzur ve sükûn içerisinde yaşantıya devam etmek vardır.

Lokman (a.s.), oğluna yaptığı nasihatte, “Yavrucuğum! İhtiyacına yetecek kadar dünyalık al. Dünyayı tamamen reddedersen insanların sırtına yük

⁵³ Gazâlî, *İhya*, IV, s. 248.

⁵⁴ Alak, 96/6, 7.

⁵⁵ Ateş, Süleyman, *İslâm Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1992, s. 269.

⁵⁶ Gazâlî, *İhya*, IV, s. 248, 249.

⁵⁷ Bkz. Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 391, 392; Feridüddîn-i Attar, *Tezkiretü'l-evliya*, Seha neşriyat, haz. Mehmet Zahit Kotku, İstanbul 1983, s. 31. (Bu eserlerde; İbrahim b. Edhem’in, bir av esnasında, hatiften “sen bunun için yaratılmadın” diye bir ses işitmesinden sonra babasının çobanlarından birisine rastladığı, her şeyini ona verdiği ve çobanın süftan yapılmış cübbesini giyerek sahraya gittiği anlatılmaktadır.)

olursun.”⁵⁸ diyerek ihtiyacı karşılayacak kadar malı elde etmek için çalışmanın zaruretine dikkat çekmiştir. Yaşamın devam ettirilebilmesi için zaruri ihtiyaçların karşılanması gerekir. Dünyalığın bu kadarıyla da idare edilebilir ve başkasına müracaat edilmeyebilir. Fakat zaruri ihtiyaçları karşılayacak gelir olmazsa ne kadar sabredilse de neticede başkasından istemeye mecbur kalınabilir. Başkasına yük olma zilletine düşmemek ve onurlu bir hayat yaşamak için en azından ihtiyaç miktarı kadar rızkı çalışarak elde etmek gerekir.

Gazâlî, bütün ibadetlerin özü ve sırrı olan Allah’ı zikretmenin insanda galip olması gerektiğini; bu durumdaki kimsenin Allah’la ünsiyet edeceğini ve O’ndan başkası ile alakasını keseceğini; bunun da ancak hiçbir şeyle meşgul olmayan bir kalple mümkün olacağını belirtmiştir. Bir kimsenin tarlası veya bağı varsa, bütün vaktini ona bakmak, ortakların hilesini düşünmek, işçilerin hesabını tutmak ve öşrünü vermek gibi şeylerle geçireceğini; diğer dünyevî işlerde de benzer meşguliyetler olduğunu söylemiştir. Dünyayı sevenlerin düşünce sahralarının sonu olmadığını ve dünya ile beraber olup da dünyadan kurtulmak isteyen kimsenin, suya düşüp de ıslanmayacağını zanneden kimse gibi olduğunu ifade etmiştir. Akıllı kimselerin, dünya malının yetecek kadarının ilaç, fazlasının ise zehir olduğunu anlayacağını belirtmiştir. Bütün mal ve para bir defada verilir, elde hiçbir şey kalmaz ve ihtiyaç kalbi meşgul ederse bu da dinen hoş görülmez, demiş ve Allah Teâlâ’nın, bu konudaki emrine dikkat çekmiştir:⁵⁹ “*Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın.*”⁶⁰

Gazâlî’nin ifadelerinden anlaşılacağı üzere; kalbin daima Allah’ı zikretmesi için başka şeylerle meşgul olmaması gerekir. Maişet temin etmek üzere yapılan tüm çalışmalar kalbi meşgul eder. Bu bakımdan, yetecek rızkı temin etmek için çalışmak gerekir. Eğer çalışmayarak veya mevcut malın hepsi verilerek eldeki rızık tüketilirse o zaman da ihtiyaç kalbi meşgul edecektir. Gazâlî’nin, “Dünya malının yetecek kadarı ilaç, fazlası ise zehirdir.” sözü, bu soruna getirdiği çözümdür. “Her şeyin azı karar, çoğu zarardır.” özdeyişine göre hareket ederek, en azından yetecek kadar mal temini için kalp meşgul edilirse, kalbe, zikir için daha çok zaman verilmiş olur. Ayrıca, maişet temin etmek için herhangi bir işte çalışırken de zikir halinde olunabileceği bilinmelidir. Çünkü günlük işleri yaparken Allah’ın kendisini gördüğünün şuuruyla ha-

⁵⁸ Mekkî, *age.*, II, s. 274.

⁵⁹ Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *Kimyâ-yı Saâdet*, trc. A. Faruk Meyân, Bedir Yayınevi, İstanbul 1979, s. 385.

⁶⁰ İsrâ, 17/29.

reket etmek ve yaptığı işi en iyi şekilde yapmak da zikirdir. Allah'ı unutmamak da sürekli zikir halidir.

Her konuda olduğu gibi, kanaat konusunda da örnek alınacak kişi Hz. Peygamberdir. Sehl b. Abdullah'ın (ö. 283/896) ifade ettiği gibi, "Tevekkül, Nebînin halidir. Çalışıp kazanmak ise sünnetidir. Onun hali üzere bulunan, sünnetini katiyen terk etmez."⁶¹ Bu ifadeden anlaşılacağı üzere, Hz. Peygamber'in sünnetine tabi olan kimselerin, çalışmayı asla terk etmemeleri gerekir. Hz. Peygamber, ticaret yaparak çalışmış, zaruri ihtiyaçlarını karşılayacak kadar malı yanında bırakmış ve fazlasını hiç bekletmeden ihtiyaç sahiplerine dağıtmıştır. Evinde oturup da maişetini başkasının temin etmesini beklememiştir. "*Cennet, yetecek kadar maişete kanaat ederek İslam'la hidayete erdirilen kimselerindir.*"⁶² diyerek de en azından yetecek maişeti temin edecek kadar çalışmak gerektiğine işaret etmiştir. Hz. Peygamber'in bu sözünden, yetecek miktara kanaat ederek yanında tutmak ve fazlasını muhtaç kimselere dağıtmak gerektiği de anlaşılabilir. Tabii ki böyle bir eylem, daha çok çalışmayı gerektirecektir.

Kur'an'daki, "*Namaz kılınca yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasibinizi arayın.*"⁶³ "*Geceyi (sizi örten) bir elbise kıldık. Gündüzü de geçimi temin zamanı kıldık.*"⁶⁴ ayetlerinde, çalışıp rızık temin etmek, Allah'ın bir emri olarak görülmektedir. Çalışmayarak başkalarına muhtaç hale düşmek ise, bu emre muhalefet etmek demektir.

Hz. Peygamber, "*Yemin ederim ki, içinizden herhangi birinin ipini alıp da dağdan sırtında bir bağ odun getirmesi, vereceği veya vermeyeceği belli olmayan bir kimseden istemesinden daha hayırlıdır.*"⁶⁵ diyerek, çalışmayarak tembellik yapan ve başkalarının eline bakan kimseleri daima uyarılmış ve onlara geçim yollarını da göstermiştir. Hayat, bir bakıma uzun bir süredir. Daima başkalarından istemek, ancak dilenciliği meslek edinen kimselerin işidir. Başkasından istemekle, ömür boyu ihtiyaçlar karşılanamaz. İkinci bir defa bir kimseden bir şey istendiğinde reddedilme ihtimali büyüktür. Atasözlerimizde ifade edildiği gibi; "Dökme suyla değirmen dönmez." "Elden gelen öğün olmaz. Olsa da her zaman bulunmaz." Alın teriyle kazanılarak elde edilen yiyecek, en güzel yiyecektir. Başkasının kazancı ile yapılan yemek gibi insanın boğazına

⁶¹ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 166.

⁶² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 39, 369.

⁶³ Cum'a, 62/10; Altuntaş, Halil ve Şahin, Muzaffer, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, DİB, Ankara 2009.

⁶⁴ Nebe', 78/10, 11.

⁶⁵ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Cu'fî, *Sahîhu'l-Buhârî*, I-VII, Beyrut 1410/1990, Büyû, 15.

durmaz. Hz. Peygamber, “Hiçbir kimse kendi elinin emeğinden daha hayırlı bir yiyecek yememiştir. Dâvûd (a.s.) da kendi elinin emeğini yedi.”⁶⁶ buyurarak, çalışmaya ve elinin emeğini yemeye teşvik etmiştir. Burada, Hz. Dâvûd’un örnek gösterilmesi çok manidardır. Elinin emeğini yiyen, herhangi bir insan değil, aynı zamanda kral olan bir peygamberdir. Allah Teâlâ, Hz. Davud’a da, oğlu Hz. Süleyman’a da, krallıkla birlikte büyük bir güç ve zenginlik vermiştir. Fakat Davud (a.s.), yine de elinin emeğini yemeyi tercih etmiştir.

Muhammed b. Mesleme, bahçesine hurma fidesi ekerken Hz. Ömer, ona “ne yaptığını” sorar. O da, “gördüğün işi yapıyorum” diyerek cevap verir. Hz. Ömer, “Doğru yapıyorsun. Hangi yolla olursa olsun, insanlara muhtaç durumdan kurtulman, hem dinin için daha güvenceli hem de şerefini koruman için en güzel yoldur.”⁶⁷ diyerek onun yaptığı işin kazanımlarını ortaya koyar.

Hz. Ömer’in sözlerinden ortaya çıkan kazanımlardan birisi; başkasına muhtaç olma zilletine düşmeyerek insanlık onur ve şerefine korunmasıdır. Kur’an’da; gösterişten uzak kalarak, başa kalkmayarak ve gönül incitmeyerek yapılan harcamaların mükâfatının görüleceği; fakat gösterişle, başa kalkarak ve gönül kırarak yapılan sadakaların boşa çıkacağı ve faydasının görülemeyeceği üzerinde durulmuştur.⁶⁸ Kur’an’daki bu uyarılar, aynı zamanda, yaptığı yardımı başa kalkan, fakirin gönlünü inciten ve gösteriş meraklısı kimselerin olduğunun ve yardım istemek mecburiyetinde kalan kimselerin de böyle kimselerle karşılaşabileceğinin tespitidir. Çalışmak ve başkasından bir şey istememek, böyle kimselerin eline düşmekten kurtulmak ve insanlık şerefine korumak demektir.

Hz. Ömer’in sözlerinden ortaya çıkan diğer kazanım; başkasına muhtaç olmamak için yeteri kadar dünyalık elde etmenin, dine daha uygun ve dini açıdan daha sağlıklı bir yol olduğudur. Yukarıda örneklenen dînî naslarda, çalışmanın teşvik edildiği, tembelliğin ve başkasından istemenin hoş karşılanmadığı ve kanaat anlayışına uygun olmadığı görülmektedir.

⁶⁶ Buhârî, Büyü, 15.

⁶⁷ Mekkî, *age*, II, s. 275.

⁶⁸ Bakara, 2/262, 263, 264.

Kanaat Sahibi Olmanın Yolları

Kanaat sahibi olmak için; zühd, rıza, tevekkül, kasr-ı emel, sabır ve iktisat gibi birtakım özelliklere sahip olmak gerekmektedir.

Zühd: Kanaat sahibi olmak için zühd anlayışına sahip olmak gerekmektedir. Daha önce de zikredildiği gibi kanaat bir zühdî anlayıştır. Zühd, sûfiler tarafından, farklı şekillerde algılanmıştır. Cüneyd Bağdâdî (ö. 279/909), “Zühd, elde bulunmayan şeyin, kalpte de bulunmamasıdır.”⁶⁹ derken; Süfyân Sevrî (ö. 161/778), “Dünyada zühd, kasr-ı emeldir/kanaattir. Kuru ekmeğe yemek ve aba giymek zühd değildir.”⁷⁰ demiştir. Zühdü, kasr-ı emel olarak gören Sevrî’ye göre dünya tûl-i emeldir.⁷¹ Sevrî, dünyaya değer vermemek olan zühdü, kasr-ı emel ve kanaat olarak değerlendirirken; dünyaya değer vermeyi ve ondan beklentisi olmayı da tûl-i emel olarak değerlendirmiştir. Fudayl b. İyaz (ö. 187/803) de, “Zühd, kanaattir.” demiştir. Ona göre dünya, hırs ve şerdir.⁷² Dünyaya karşı zühdün, kasr-ı emel, yani kanaat olduğu hususunda iki mutasavvıfın da ittifak ettiği görülmektedir. Fakat Fudayl b. İyaz’ın, kasr-ı emelden hiç söz etmeden zühdde doğrudan doğruya “kanaat” dediği; dünyayı da hırs ve şerrin mekânı olarak değerlendirdiği müşahede edilmektedir.

Kuşeyrî, zühd konusunda sûfilerin ihtilaf ettiğini, bazıları, zühd haramda olur derken; bazıları da “Haramda zühd şarttır. Helalde zühd ise fazilettir.” dediğini belirtmiş ve şu açıklamada bulunmuştur: Çünkü kul haline şükreder, sabreder, Allah’ın kendisi için takdir ettiği rızka razı olur ve O’nun ihsanına kanaat getirirse, bu durumda, az ile yetinmek, zengin olarak yaşamaktan daha iyidir.⁷³ Kuşeyrî’nin açıklamalarına bakıldığında; “şükür, sabır ve rızanın,” kanaat anlayışına ulaşmanın şartları olarak ortaya çıktığı görülür.

Mekkî (ö. 386/996), haram olan şeylerden elini ve gönlünü çekmenin farz ve bütün Müslümanlara ait bir zühd olduğunu; mubah kılınan ihtiyaç fazlası şeylerden elini ve gönlünü çekmenin de fazilet ve zahitlere ait bir zühd olduğunu belirtmiştir.⁷⁴ Mekkî’nin yaptığı bu tasnifte kanaatin, fazilet olan bir zühd olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıda yapılan açıklamalar ve bu tespit, kanaat sahibi olabilmek için zühd anlayışına sahip olmak gerektiğini ortaya koymaktadır.

⁶⁹ Kelâbâzî, *age.*, s. 109.

⁷⁰ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyrîyye*, s. 115.

⁷¹ Mekkî, *age.*, I, s. 252.

⁷² Mekkî, *age.*, I, s. 252.

⁷³ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyrîyye*, s. 115.

⁷⁴ Mekkî, *age.*, I, s. 268.

Rıza: Kanaat sahibi olmanın yollarından birisi de rızadır. Kanaatin lügat anlamında ve tanımında dahi rıza mevcuttur. Rıza kelimesi; “kızmak ve hoşlanmamak” kelimelerinin zıddı olup, “hoşnut olmak ve memnun olmak” anlamlarına gelmektedir.⁷⁵ Rabiâtü'l-Adeviyye (ö. 185/801), “Kul ne zaman rıza mertebesine ulaşır?” diye sorulduğunda, “Allah'ın nimeti kadar musibeti de kendisini memnun edince” diyerek cevap vermiştir.⁷⁶ Muhâsibî (ö. 243/857) rızayı, “İlahi irade hükmünü yerine getirirken kalbin huzur ve sükûn içerisinde olmasıdır.” diyerek açıklamıştır.⁷⁷ Kannâd (ö. ?), “Rıza, açlığına rağmen, kalbin kaza-i ilahi ile sükûnet bulmasıdır.”⁷⁸ demiştir. Görüldüğü gibi, kanaat da rıza da, aynı davranışı sergilemeyi gerektirmektedir. Ele geçen nimet az da olsa, çok da olsa kabullenmek ve razı olmak gerekmektedir. Çoğa sevinip aza üzülme, hoşnut olmamak kanaat ve rıza anlayışına uygun değildir. Yunus'un (ö. 720/1320), “Lütfun da hoş, kahrın da hoş.” sözü, kanaat ve rızaya uygun düşen bir ifadedir.

Tevekkül: Kanaati elde etmek için tevekkül sahibi olmak da gerekmektedir. Tevekkül, acziyetini ortaya koymak, işi birine havale etmek, başkasına güvenmek ve Allah'a teslim olmak anlamlarına gelmektedir.⁷⁹ Hz. Peygamber, üzüntülü olan İbn Mes'ud'a, “*Üzüntünü çoğaltma! Takdir edilen olur ve sana ayrılan rızık sana gelir.*”⁸⁰ diyerek Allah'a güvenmesini ve elindeki rızıkla yetinmesini tavsiye etmiştir. Kanaat, ancak Allah'a tam bir güven ve teslimiyetle mümkün olur. Hz. Ebû Bekir, “*Yeryüzündeki her canlının rızıkı Allah'a aittir.*”⁸¹ ayetini okuduğundan beri rızık kaygısı çekmediğini,⁸² söyleyerek, rızık konusunda Allah'a karşı nasıl bir güven içerisinde olduğunu göstermiştir. “*Kim, Allah'a karşı gelmekten sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu açar ve onu beklemediği yerden rızıklandırır.*”⁸³ ayetinde, itaatkar kimselerin rızık konusunda endişe etmemeleri ve Allah'a güvenmeleri gerektiği bildirilmiştir. Hz.

⁷⁵ İbn Manzûr, *age.*, III, s. 1663.

⁷⁶ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 195.

⁷⁷ Sühreverdî, Şihabüddin, *Avârifü'l-meârif*, Çev. Yahya Pakış-Dilaver Selvi, Umran yayınları, İstanbul 1988, s. 472.

⁷⁸ Serrâc, *age.*, s. 50.

⁷⁹ Râgıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât*, Dârü'l-kalem, Beyrut 1412/1991, s. 265; İbn Manzûr, *age.*, VI, s. 4909, 4910; Ahmed el-Âyid ve diğerleri, *age.*, s. 1330.

⁸⁰ Beyhâkî, *el-Âdâb*, I, 313; Beyhâkî, *el-Kaza ve'l-kader*, thk. Muhammed b. Abdullah Âli Âmir, Mektebetü İbeykân, I, Riyad 1421/2000, I, 209; Ebû Bekir b. Ebî Âsım eş-Şeybânî, *el-Âhâd ve'l-mesânî*, I-VI, Riyad 1411/1991, V, 280.

⁸¹ Hûd, 11/6.

⁸² Serrâc, *age.*, s. 119.

⁸³ Talâk, 65/2, 3.

Peygamber, “*Kim, tevekkül eder, kanaat eder ve rıza gösterirse, istemesi yeter.*”⁸⁴ diyerek, kanaatin, tevekkül ve rıza ile birlikte olmasına dikkat çekmiştir.

Kasr-ı emel: Kanaat sahibi olmanın yollarından biri de, “beklentinin kısa tutulması” demek olan kasr-ı emeldir. Bu anlamından dolayı kasr-ı emel, sûfîler tarafından kanaat olarak da ifade edilmiştir. Kasr-ı emelin zıttı olan tûl-i emel ise, kanaat anlayışına zıttır. Gazâlî, kanaati elde etmek için emelin kısa tutulması gerektiğini söylemiştir. Bir kimse, emelini uzaklara değil, yaşadığı güne veya aya çevirerek kalbini bir aydan sonrasında meşgul etmezse bunu gerçekleştirebilir, demiştir.⁸⁵ Abdülkadir Geylânî, rızık ve tûl-i emel hakkındaki görüşlerini şu ifadelerle dile getirmiştir: “Rızık için endişelenme. Çünkü o, senin kendisini aradığından daha çok seni aramaktadır. Bu günün rızkını elde ettiğinde yarının rızkını için tasalanma. Dün geçmiştir. Yarının ne getireceğini de bilemezsin. Onun için, bu gününle uğraş. Eğer Allah’ı tanısaydın, rızık aramak yerine O’nun için uğraşırdın.”⁸⁶

Tûl-i emelle gelecek endişesi çekmek, çağımızdaki insanların çektiği sıkıntıların başında gelmektedir. On yıl, hatta yirmi yıl ve daha fazlasının endişesi çekilerek kalp, daha henüz vuku bulmamış şeylerle meşgul edilmekte ve yaşanan gün stres içerisinde geçirilmektedir. Her gün, benzer düşünce ve kaygılar olduğu için, her gün stres içerisinde geçmekte ve geleceğin kaygısı, yaşanan günün kaybedilmesine sebep olmaktadır. Kanaattaki, kasr-ı emel anlayışı ise, en fazla bir aydan sonrasının rızkını düşünmeyerek günün kurtarılmasını, stressiz ve huzurlu bir hayat yaşanmasını sağlamaktadır.

Muhâsibî, ölümün ansızın geleceğini idrak eden ve ölüm hakkında bilgisi artan kimsenin emelini kısa tutacağını (kasr-ı emel), ölümü gözetleyeceğini, onun için hazırlık yapacağını ve ruhunun sahibi olan Allah, ruhunu kabzetmeden önce hayırlı işlerde yarışacağını söylemiştir.⁸⁷ Hâtemu’l-Asâm da, “Ruhunu, yanında emanet, nefsini de rehin olarak gör. Ölüm kesinlikle başına gelecektir.”⁸⁸ demiştir. Kasr-ı emel sahibi olmak için, ölümün daima hatırdaki tutulması gerektiği anlaşılmaktadır. Ölüm, dünyanın geçici olduğunu

⁸⁴ İbn Adiy, Ebû Ahmed b. Abdi’l-Cürcânî, *el-Kâmil fi duafâi’r-ricâl*, I, VII, thk. Âdil Ahmed Abdu’l-Mevcûd, el-Kütübî’l-ilmîyye, Beyrut 1418/1997, VII, 566; İbnü’l-Kayserânî, Ebu’l-Fadl Muhammed b. Tahir eş-Şeybânî *Zahiretü’l-huffâz*, I-V, Dâru’s-selef, Riyad 1416/1996, IV, 2553.

⁸⁵ Gazâlî, *İhya*, III, s. 298.

⁸⁶ Geylânî, Abdülkadir, *el-Fethu’r-Rabbânî*, s. 77.

⁸⁷ Muhâsibî, Ebû Abdullah Hâris b. Esed, *er-Riâye li-hukûkillah*, Dâru’l-kütübî’l-ilmîyye, thk. Abdülkâdir Ahmed Atâ, Lübnan 2010, s. 136, 137.

⁸⁸ Sülemî, *el-Mukaddime fi’t-tasavvuf*, s. 67. Mekkî, *age.*, II, s. 19.

gösteren en önemli vakıdır. Her ölüm, bu hakikati ortaya çıkarır, fakat bir kimsenin yakının vefat etmesi bu durumun daha iyi idrak edilmesine sebep olur. Önemli olan, bu idrakin devamlılığı ve “*Dünya hayatı sizi aldatmasın!*”⁸⁹ uyarısına kulak vererek dünyanın tuzağına düşmemek ve ölüm gelmeden önce ahiret hazırlığını yapmaktır.

Maruf el-Kerhî'nin, ancak ihtiyaç anında sebeplere başvurduğu, kendisi için zaruri olan miktarı aldığı ve mal biriktirmediği ifade edilmiştir. Emelinin kısa olduğu, bir namaz vaktinden diğer namaz vaktine kadar yaşayacağını düşünmediği ve öğle namazını kıldırdıktan sonra komşularına, “ikinci namazını kıldırarak birini bulun.” dediği belirtilmiştir.⁹⁰

Kasr-ı emel konusunda, Muhâsibî'nin görüşleriyle, Maruf Kerhî'nin ve Sülemî'nin görüşlerinin örtüştüğü görülmektedir. Mutasavvıflar, ölümün ansızın gelebileceği idraki ile her an ölecekmiş gibi ahirete hazırlıklı olunması, zaruri olanla yetinilerek kanaatkâr olunması ve dünya metainde değer verilmemesi hususunda ittifak etmişlerdir.

Sabır: Kanat sahibi olmanın yollarından birisi de sabırdır. Kanaatin elde edilmesinde, azla yetinmenin getireceği zorluklara sabretmenin önemli bir rolü vardır. Sabır olmadan, ömür boyu kanaat sahibi olarak kalabilmek mümkün değildir. Gazâlî, kanaat ahlakını elde etmede temel unsurların, sabır ve kasr-ı emel olduğunu söylemiştir.⁹¹ Kanaatte, şehvete ve fuzuli şeylere sabretmenin zorluğuna dikkat çekmiş, ahlaken düşük ve Müslüman olmayan pek çok kimsenin nimetler içinde yüzdüğünü, hâlbuki peygamberin ve ashabın sıkıntı çektiğini düşünerek kendi durumunu onlarla mukayese etmenin sabrı kolaylaştıracağını ifade etmiştir. Kanaatte sabretmeyi kolaylaştırmak için de şu mukayeseleri yapmıştır: “Bir kimse karnını doyurmaktan zevk alıyorsa bilsin ki; eşek daha fazla yer. Eğer şehvetten zevk alıyorsa bilsin ki; bu konuda domuzun rütbesi daha yüksektir.”⁹² Kanaat ve benzeri prensipleri, münferit olarak uygulamak, aile içerisinde uygulamaktan daha kolay olabilir. Fakat uygulama, toplum ve aile içerisinde yapılacağı için pek çok dedikoduyla ve ithamla karşılaşılabilir. İşin başında, söylenenlere dayanamayanlar, işin sonunu getiremeyebilir. Bu bakımdan, kanaatte, hem azla yetinmenin güçlüklerine, hem de birçok zevkten mahrum kalmaya ve dedikodulara tahammül etmek gerekmektedir.

⁸⁹ Lokman, 31/33.

⁹⁰ Mekkî, *age.*, II, s. 19.

⁹¹ Gazâlî, *İhya*, III, 302.

⁹² Gazâlî, *İhya*, III, 301, 302.

Kanaatte sebat etmek te sabırdır. Ölüm gelene kadar aza kanaat etmek kolay değildir. Bu süre içerisinde zaman zaman şeytanın vesveselerine de muhatap olunabilir. Gazâlî, şeytanın, zengin kimselere dikkat çekerek vesvese vereceğini ve bunlara kanmamak gerektiğini söylemiştir. Ebû Zer Giffârî, “Dostum bana, dünya malı hususunda, kendimden aşağıda olan kimseye bakmamı tavsiye etti.”⁹³ diyerek şeytanın tuzağından kurtulmanın yolunu göstermiştir. Hz. Peygamber’in, “Sizden birisi, Allah’ın, mal ve yaratılış bakımından üstün kıldığı bir kimseye baktığı zaman; kendisinden aşağıda olan kimseye baksın.”⁹⁴ şeklindeki sözleri, Ebû Zer’in dostunun kim olduğunu ortaya koymakta ve şeytanın vesveselerinden kurtulmanın stratejisini çizmektedir.

Bela ve musibetin tesiri, olay anında hissedileceği için bunlara karşı sabredilir veya sabretmek zorunda kalınır. Fakat nimetler içerisindeyken, bunun tabii bir hal olduğu zannedilir ve rehavete kapılarak verilen nimetin gerektirdiği şey yapılmayabilir. Sühreverdî (ö. 632/1234), sabrın çeşitlerinden birisinin de nimette sabır olduğunu söylemiş ve nimette sabrın da, onu Allah’a isyanda kullanmamak olduğunu ifade etmiştir. Sehl b. Abdullah, âfiyete karşı sabrın, belaya karşı sabırdan daha zor olduğunu belirtmiştir. Sahabeden bir kimse de, “Darlıkla/yoklukla imtihan edildik, sabrettik. Fakat bollukla imtihan edildik, sabredemedik.” demiştir.⁹⁵ Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere nimette sabır; onu Allah’a isyanda değil itaatte kullanmak, israfla zayi etmemek, yerli yerinde kullanmak, zekât ve sadaka yoluyla infak ederek hayırlı işlerde harcamaktır.

İktisat: Tutumlu ve iktisatlı olmak da, kanaati elde etme yollarındandır. Gazâlî, sabır, ilim ve ameli, hem hırs ve tamahın ilacı hem de kanaati elde etmenin yolları olarak görmüştür. Yaşam için gerekli olan şeylerde (yemede içmede giyimde barınmada) ve harcamalarda iktisatlı davranmak, nefsin çıkış kapılarını kapatmak ve nefsi zaruri olana çevirmek gerektiğini ifade etmiştir. Nefsinin çıkış kapıları çok ve harcaması fazla olan kimsenin kanaati elde edemeyeceğini söylemiştir. Gazâlî, bir kimsenin, yamalı elbise giyerek, yemeğin yanındaki katıkları azaltarak; nefsinin, ailesini ve kendisini iktisatlı yaşama-ya alıştırmamasının, kanaati elde etmesi için gerekli olduğunu belirtmiştir. Böyle davranılırsa, ihtiyaç duyulan şeylerin az bir çalışmayla elde edilebileceğini, helalden kazanmanın mümkün olacağını ve normal bir yaşantı sürdürmenin

⁹³ Gazâlî, *İhya*, III, 302.

⁹⁴ Müslim, *Sahîhu Müslim*, Zühd, 8; İbn Hibban, *Sahih*, II, 489; Beyhâkî, *Âdâb*, I, 325.

⁹⁵ Sühreverdî, Ebû Hafs Şihabüddin Ömer b. Muhammed, *Avârifü'l-meârif*, thk. Semîr Şems, Dâru Sâdir, Beyrut 1431/2010, s. 337.

kolaylıkla sağlanabileceğini ifade etmiş ve kanaatte bunların temel esaslar olduğunu söylemiştir.⁹⁶

Burada, sadece zaruri ihtiyaçlar karşılanarak harcamalarda iktisatlı davranılması, yamalı elbise giyerek ve yemeğin yanındaki katıklar azaltılarak nefsin eğitilmesi, kanaatin elde edilmesinde bir metot olarak ortaya konulmuştur.

Kanaatkâr kimse, nimetin ne zorluklarla elde edildiğini bildiği için onu saçıp savurmaz ve israf etmez. Zaruri ihtiyaçlarını karşılar, harcamalarında tutumlu olur ve böylece başkalarına muhtaç duruma düşmez. Bu durumu, Hz. Peygamber, “*İktisat eden muhtaç olmaz.*”⁹⁷ diyerek kısa ve özlü bir şekilde ortaya koymuştur. Muhtaç olan kimsenin, ihtiyacını temin eden kimse karşısında daima boynu bükük olur. Toplum içerisinde de onun bu durumu açık bir şekilde hissedilir. Başkasına bağımlı olan kimselerin ve devletlerin hürriyetinden de söz etmek mümkün değildir.

Hikmet sahibi bir kimseye, zenginlik nedir? Diye sorulduğunda; “Azı temenni etmen ve sana yetecek kadarına razı olmandır.” diyerek cevap vermiştir. Aza kanaat etmenin getirileri de şiirde şu şekilde dile getirilmiştir.

Razı olduğun bir hayata kanaat et ki hür yaşayasın

Nice helak edici şeyler vardır ki, onları altın, yakut ve inci getirir.⁹⁸

Şiirde, aza kanaat etmenin; hür olmayı ve huzurlu yaşamayı sağlayan bir zenginlik olduğu ifade edilmiştir. Çok malın, zannedilenin aksine, türlü felaketlere sebep olarak huzursuz bir hayat yaşamaya vesile olabileceği belirtilmiştir. Aza kanaat etmeyen fakir, zengin; aza kanaat etmeyen zengin ise mal ve mülkün esaretine girebilir. Esarete ise, ne huzurdan ne de şeref ve onurdan söz edilebilir.

Bir kimse, suya düşen sebze kalıntılarını toplayarak yiyen hikmet sahibi bir kişiye, “Padişaha hizmet etsen, bunları yemeye mecbur kalmazdın.” dediğinde, hakîm kişi, “Sen buna kanaat etseydin, padişaha hizmet etmek zorunda kalmazdın.” diyerek karşılık vermiştir.⁹⁹ Zikredilen diyalogda, farklı iki karakter ve farklı iki davranış görülmektedir. Burada, davranış mı karakterin

⁹⁶ Gazâlî, *İhya*, III, 299, 300.

⁹⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 198; İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr b. Abdillâh b. Muhammed, *Müsned*, I-II, thk. Âdil b. Yusuf, Dâru'l-Vatan, Riyad 1997, I, 260; İbn Ebî Şeybe, *Musannaf*, I-VII, thk. Kemal Yusuf el-Hût, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1409/1988, V, 331.

⁹⁸ Gazâlî, *İhya*, III, s. 297.

⁹⁹ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyrîyye*, s. 161.

sebebidir; yoksa karakter mi davranışın sebebidir? Şeklinde bir soruyla karşılaşılabılır. Soruya iki türlü cevap vermenin de uygun olduğu düşünülebilir. Huy ve karakter, benzer davranışların sıkça yapılmasıyla meydana geldiği için, “Suya düşen sebzelerin toplanması gibi benzer davranışlar yapıla yapıla kanaatkâr olunur.”, denilebileceği gibi, “Kanaatkâr kimse, suya düşen sebzeleri alıp kullanır.” da denilebilir. Burada, kanaatin, tutumlu ve iktisatlı davranmanın sürekli kılınmasıyla elde edilebilecek bir huy ve karakter olduğu da söylenebilir.

Kanaate Engel Olan Davranışlar

İsraf: Kanaate engel teşkil eden şeylerin başında israf gelmektedir. İsraf kelimesi, ölçüyü aşmak ve aşırıya gitmek demektir. İsraf, iktisat ve tutumlu olmanın zıddıdır. Harcamada israf, saçıp savurmak demektir. İsraf sadece harcamalarda değil yemede-içmede de söz konusudur. Harcamayı, yerinde yapmamak da israftır. “*Onlar, harcadıklarında ne israf ederler ne de cimrilik ederler.*”¹⁰⁰ ayetinden, harcamayı yerli yerinde yapmamanın da israf olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰¹

Elde edilen malın zayi edilmesi ve harcamanın boşa gitmesi, israfın yasaklanmasındaki temel sebeplerden birisidir. Yerinde harcama yapılmadığı zaman, para boşa gitmiş, yani israf edilmiş olacaktır. İsraf, sadece alışverişte değil pek çok şeyde söz konusudur. Lügat anlamında ifade edildiği gibi, yapılan herhangi bir işte aşırıya gitmek ve ölçüyü kaçırmak israftır. Fazla harcamada para israf edilirken, fazla yemekte, yiyecek; fazla uykuda, vakit; fazla su kullanmada da su israf edilmektedir. İsrafın zararı, sadece müsrif olan kişi ile sınırlı kalmamaktadır. Yapılan israftan, aile, ülke, hatta tüm dünya etkilenmektedir. Allah tarafından tüm insanlığa tahsis edilen nimetler ve kaynaklar boşa gitmekte ve zayi edilmektedir. Basında çıkan haberlerde de görüleceği üzere maalesef ülkemizde günde beş milyon ekmeğe çöpe atılmaktadır.¹⁰² Bunun dışında çöpe atılan diğer yiyeceklerin ise hesabı yoktur. Dünyanın çeşitli yerlerinde açlıktan ölen insanlar olduğu bilinmektedir. Sadece ülkemizde çöpe atılan ekmeğe beş milyon kişiyi ölümden kurtarır. Eğer dünya genelinde çöpe atılan yiyecekler, dünyadaki fakir insanlara dağıtılabilseddi bugün insanların açlıktan ölmesinden söz edilemezdi.

¹⁰⁰ Furkân, 25/67.

¹⁰¹ İbn Manzûr, *age.*, III, s. 1996.

¹⁰² Türkiye Fırıncılar Federasyonu Başkanı Halil İbrahim Balcı günde yaklaşık olarak beş milyon ekmeğin çöpe atıldığını söylemiştir (www.yenisafak.com-HT: 12.06.2017). Toprak Mahsulleri Ofisinin verilerine göre de günde beş milyon ekmeğin çöpe atıldığı ifade edilmiştir (www.hurriyet.com.tr-HT: 04.09.2017). Benzer haberleri basında görmek mümkündür.

İsraf, kanaate muhalif davranışların en önemlilerindedir. İsrafın olduğu yerde, kanaatten, iktisattan ve tutumluluktan bahsetmek mümkün değildir. Tüketim ekonomisinin hâkim olduğu günümüzde, iletişim araçlarının teşviki, banka kredilerinin ve kredi kartlarının sağladığı kolaylık sayesinde israf, önü alınamaz bir hastalık haline gelmiştir. Kartla alışveriş yapılarak olmayan para harcanmakta, sanki hiç ödenmeyecekmiş gibi ihtiyaç duyulmayan şeyler bile alınarak ödenmesi zor extrelerle karşılaşmaktadır. Mahkemelerdeki pek çok dava, kredi kartı borçları ile ilgilidir. Ayrıca mahkemelerde, borç yükünün getirdiği huzursuzlukların sebep olduğu boşanma davalarını da sıkça görmek mümkündür.

İsrafın panzehiri, iktisat ve tutumluluktur. Kötü alışkanlıkların terkedilmesi, ancak iyi alışkanlıklar edinilmesiyle mümkündür. İsrafla savaşılan ilk yer aile ocağıdır. Çocuk, taklitte yetişir. Çocuğa, bir işçinin yevmiesi kadar veya daha fazla harçlık verilirse, büyüdüğünde günde bir maaşla bile yetinmeyecektir. Anne ve baba, harcamalarında müsrif davranırsa, çocuklarından bunun tam zıddı olan tutumluluğu bekleyemezler. İsrafla baş edebilmek için, ailede, çevrede, basında, yayında ve her sahada onunla savaşmak gerekmektedir.

Dinî nasrlara bakıldığında, tutumlu olmanın teşvik edildiği, israfın ise yasaklandığı görülecektir. “*Yiyiniz, içiniz, fakat israf etmeyiniz.*”¹⁰³ ayetinde, bu durumu açıkça görmek mümkündür. Yarını düşünmeden elindekini saçıp savurmak, yarın başkasına muhtaç olma zilletine düşmek demektir. İsraf, eldeki malı eritip tüketerek muhtaç duruma düşürürken; iktisat ve tutumluluk, malı tükenmekten, mal sahibini de başkasına muhtaç olmaktan kurtarır. Kanaatkâr ve tutumlu kişinin malı az da olsa, israf etmediği için çoğalır ve ihtiyaç sahibi kimselere infak edilecek duruma dahi gelir. İktisat, sadece malı az olan kimselerin yapacağı bir şey değildir. İktisat etmenin ve tutumlu olmanın hem fakir hem de zengin kimseler için gerekli olduğunu Hz. Peygamber şu sözlerle ifade etmiştir: “*Üç şey vardır ki kurtarıcıdır: Açık ve gizli yerlerde Allah’tan korkmak, fakirlikte ve zenginlikte iktisatlı olmak, öfke halinde de rıza halinde de adaletli olmak.*”¹⁰⁴ Mallarını, onurlarını korumaları ve ihtiyaç fazlasını muhtaç kimselere vermeleri için, zenginlerin de israftan kaçınması ve tutumlu olması gerekir. Günümüzde lüks ve israfın, bitmez sanılan malları eritip bitirdiğine, nice zengin kimseleri yoksul bırakıp iflas ettirdiğine ve başkalarına el

¹⁰³ Â'râf, 7/31.

¹⁰⁴ Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Muğcemül-evsat*, I-X, thk. Târik b. Muhammed, Dâru'l-Harameyn, Kahire ts., V, 328; Hadisin benzer rivayetleri: İbn Ebî Şeybe, *Müsned*, I, 294; Ebû Bekr b. Ebî Âsım eş-Şeybânî, *el-Âhad ve'l-mesânî*, I, 210.

açar hale getirdiğine çok sık şahit olunmaktadır. Abdullah b. Abbas, “İhtiyacı olmayan bir şeyi satın alan kişi, asıl ihtiyacı olan şerefini satmış olur.”¹⁰⁵ demiştir. Günümüzde, lüks, gösteriş veya alışkanlık sebebiyle yapılan gereksiz harcamalar neticesinde pek çok kimsenin bu duruma düştüğü görülmektedir. Aradan çok uzun yıllar geçmesine rağmen felsefede bir değişiklik olmadığı anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber, “Allah, iktisat eden kimseyi zenginleştirir, israf eden kimseyi de fakirleştirir.”¹⁰⁶ diyerek iktisat ve israfın akıbetini haber vermiştir. Dinî referanslara kulak verildiğinde israftan kurtularak onurlu bir hayat yaşanabilir. “Ayağını yorgana göre uzat.” özdeyişine göre hareket ederek de ataların tecrübelerinden istifade etmek ve zor durumlara düşmekten kurtulmak mümkündür.

Ebû Hâzım’la (ö. 140/757) bir kasap arsında geçen şu diyalog, nefsi dizginleyerek, olmayan bir parayı harcamamanın, başkalarına gebe kalmaktan nasıl kurtardığını göstermektedir: Kasap, “Ey Ebû Hâzım! Bu gün etlerimiz çok yağlı, çok güzel.” diyerek seslendiğinde Ebû Hâzım, “Param yok.” diyerek karşılık verir. Kasap, “Beklerim zararı yok.” dediğinde de Ebû Hâzım, “Sen para bekleyeceğine nefsim et beklesin.” diyerek cevap verir.¹⁰⁷ Eğer Ebû Hâzım, veresiye et almış olsaydı, borcunu ödeyinceye kadar, kasabın önünden her geçişinde mahcubiyetten yüzü kızaracak, soğuk soğuk terleyecek, belki de bu duruma düşmemek için yolunu değiştirecekti. Tabii ki bu hissiyat, onurlu kimselere hastır. Bu hissiyatı, gücü olduğu halde borcunu ödemeyerek alacaklıyı zor durumda bırakan ve haramdan nemalanan kimseler anlayamazlar. Onlar, yaptıklarıyla öğünen, uyanık geçinen, köşeyi döndüğünü zanneden fakat aslında, toplumdaki güveni sarsan ve ticarî hayatı zedeleyen kimselerdir. Hz. Peygamber’in, “Haramla beslenen vücuda yakışan cehennemdir.”¹⁰⁸ sözü böyle davranmakta ısrar eden kimselerin akıbetini haber vermektedir.

Hırs ve tamah: Kanaate engel olan davranışlardan birisi de hırs ve tamahtır. İbrahim b. Maristânî (ö.?), “Düşmanından kısas ile öç aldığın gibi, hırsından da kanaat ile intikam al.”¹⁰⁹ diyerek, hırs ve tamahtan kurtulmanın çaresinin kanaat olduğunu ifade etmiştir. Gazâlî, kanaatkâr olan, halkın elindeki mala tamah etmeyen ve mal elde etmek için hırs göstermeyen fakirin

¹⁰⁵ Mekkî, *age.*, II, 197.

¹⁰⁶ Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhâlık, *Müsned*, I-XVIII, thk. Mahfûzu’r-Rahmân Zeynullah, Mektebetü’l-ulûm, Medine 2009, III, 160; Hadisin benzer rivayeti: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII, 303.

¹⁰⁷ Kuşeyrî, *er-Risâletü’l-Kuşeyrîyye*, s. 160.

¹⁰⁸ Tirmizî, Cuma, 79.

¹⁰⁹ Kuşeyrî, *er-Risâletü’l-Kuşeyrîyye*, s. 161.

övuğüğünü söylemiştir. Kasr-ı emelin, kanaate; tûl-i emelin ise hırs ve tama-
ha; hırs ve tamahın da kötü ahlaka ve makbul olmayan şeyleri yapmaya se-
bep olduğunu belirtmiştir. Gazâlî, “Kanaatte, muhtaç olmamanın şerefi, hırs ve
tamahta ise zillet vardır. Hırs ve tamahı artan kimsenin, insanlara muhtaçlığı
da artar. Böyle kimseler, insanları Hakk’a davet edemez, ancak onlara dalka-
vukluk eder.” demiştir.¹¹⁰ Kasr-ı emelin, kanaate; tûl-i emelin ise hırs ve tama-
ha sebep olduğu görülmektedir. Kasr-ı emel, başkasına el açma zilletinden
kurtararak hürriyet izzetine yüceltirken; **tûl-i emel**, hırs ve tamahın peşine
takılarak stresli bir hayat yaşamaya mahkûm etmekte ve başkalarına muhtaç
olma zilletine düşürmektedir.

Hız. Ali, “İki şey helak edicidir! Heva ve tûl-i emel. Heva, Hak’tan uzak-
laştırır. Tûl-i emel de ahireti unutturur.”¹¹¹ demiştir. Heva kelimesi, nefsin istek-
leri anlamına geldiği gibi,¹¹² nefis kelimesi ile aynı anlama da gelmektedir.¹¹³
Hız. Ali’nin sözünde, hevanın, nefis anlamında; tûl-i emelin ise, nefsin isteği
anlamında kullanıldığı görülmektedir. Bu durumda, Hak’tan uzaklaştıran şeyin
de, ahireti unutturan şeyin de nefis olduğu anlaşılmalıdır.

Kanaate engel olan davranışlardan olan hırs ve tamah, nefsin silahla-
rından birisidir. Nefis, bir isteği yerine getirildiğinde tatmin olmaz ve daima
daha fazlasını ister. Nefsin esaretine giren kimseler de daima daha fazlasına
tamah ederek doyumsuz hale gelirler. Hız. Peygamber bu durumu, “*İnsanoğ-
luna iki vadi dolusu mal verilse, üçüncüsünü ister.*”¹¹⁴ diyerek ortaya koymuş-
tur. Nefsin esaretine düşen kimseler, daima kendilerinden daha zengin ve
daha iyi konumda olan kimseler bulunacağı için haset ve kıskançlık ateşine
düşerler. Hâlbuki kanaatkâr kimse, Hız. Peygamber’in ifade ettiği gibi; kendisi-
ni, daima daha aşağı durumda olanlarla mukayese eder,¹¹⁵ durumuna razı
olur, haline şükrederek mutlu ve huzurlu bir hayat yaşar.

Necmüddin Dâye (ö. 654/1256), hırsın ilacı ve kurtuluş sebebi olarak
gördüğü kanaatin, insan tabiatından olmadığını, Allah tarafından verildiğini
söylemiş ve hırs ateşinin ancak kanaat suyu ile söndürülebileceğini belirtmiş-
tir. Dâye, dünyada hırs ateşinden, ahirette de cehennem ateşinden kurtulma-

¹¹⁰ Gazâlî, *İhya*, s. 298, 301.

¹¹¹ Muhâsibî, *er-Riâye li-hukûkillah*, s. 136, 137.

¹¹² İbn Manzûr, *age.*, VI, s. 4728.

¹¹³ Kuşeyrî, *el-Cevâhiru'l-Mensûre*, s. 8.

¹¹⁴ Buhârî, *Rikak*, 10.

¹¹⁵ Ahmed b. İbn Hanbel, *Müsned*, II, 481; Müslim, *Sahîhu Müslim*, Zühd, 8.

nın kanaatle mümkün olacağını da ifade etmiştir.¹¹⁶ Dâye'nin ifadelerinden anlaşılacağı üzere, kanaati elde etmek için sadece kanaat yolunda yürümek yeterli olmamakta, bu eylemle birlikte Allah'ın kanaati lütfetmesine de ihtiyaç duyulmaktadır. Her şeyde olduğu gibi, hırs ve tamahtan kurtulmada da, kanaati elde etmede de Allah'ın lütfuna ve yardımına ihtiyaç vardır. Allah'ın yardımına ulaşmak için de, O'na yakın olmaya ve sevgisine nail olmaya ihtiyaç vardır.

İbn Arabî, hırs ve tamah terimlerini iyiye hasrederek farklı bir şekilde kullanmıştır. İnsanın tamahkâr olarak yaratıldığını, yüceyi talep ederken hırslı olunursa O'na ulaşılacağını söylemiştir. Allah Teâlâ'nın, "O, size karşı *haris-tir.*"¹¹⁷ diyerek, ümmetini mutlu edecek şeyler hususunda hırslı olduğu için Peygamberini övdüğünü belirtmiştir. Hz. Peygamber'in, amcası Ebû Tâlib'in Müslüman olması için de hırslı olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁸ Burada, İbn Arabî'nin, dünya metaı konusunda değil de faziletli işlerin yapılmasında hırslı olunmasından söz ettiği anlaşılmakta ve bunda bir tezat görünmemektedir.

Tamahkârlık, çok para kazanma ve mal edinme tutkusudur. Tamahkâr kimselerin hayatta önemsedığı tek şey, mal mülk sahibi olmak ve servetini artırmaktır. Tamahkâr kimse, açgözlü ve doyumsuzdur. Açgözlülük, toplumdaki sınıflar arasında sürekli olarak çatışmaya yol açar. Vatana ihanet, yakınlarına bile acımamak, zayıflara karşı şiddetli davranışlar, verilen sözlerin yerine getirilmemesi, hainlik, hilekârlık ve dürüst olmayan her türlü davranış tamahkârlığın sonucudur.¹¹⁹

Hasan Basrî (ö. 110/728) ile Hz. Ali'nin soyundan geldiğini söyleyen bir vaiz arasında şöyle bir diyalog geçer: Hasan Basrî, "Dinin temeli nedir?" diye sorduğunda vaiz, "vera" diye cevap verir. Hasan Basrî, "Dinin âfeti nedir?" diye sorduğunda vaiz: "tamah" diye cevap verir. Bu cevap, Hasan Basrî'nin çok hoşuna gider.¹²⁰ Bu diyalogda, tamahın işlevinin, şahsi menfaati dinin önüne geçirecek toplumu da dini de ifsat etmek olduğu ortaya çıkmıştır.

Hırs ve tamah, sadece sahibini doyumsuz ve huzursuz etmekle kalmaz. Bu anlayışlar, dinin önüne geçerek, kişilerin dinden uzaklaşmalarına ve toplum düzeninin dini inanca tamamen muhalif olan bencil, acımasız ve kapi-

¹¹⁶ Necmüddin Dâye, Ebû Bekr Abdullah b. Şâhâver Râzî, *Menârâtü's-sâirîn ve magâmâtü't-tâirîn*, thk. Saîd Abdulfettah, Dâru Suâdu's-sabah, Kahire 1993, s. 311.

¹¹⁷ Tevbe, 9/128.

¹¹⁸ İbn Arabî, *age.*, III, s. 298, 299.

¹¹⁹ Hökelekli, Hayati, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsanı Değerler*, Değerler Eğitim Merkezi, İstanbul 2013, s. 272.

¹²⁰ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyrîyye*, s. 112.

talist bir anlayışla bozulmasına sebep olur. Hırs ve tamah, haset ve kıskançlığa da yol açar. **Haset**, toplum içinde kin ve düşmanlığa sebep olarak toplum düzenini temelden sarsar. Haset eden kişi, sadece haset ettiği kimseye değil, aynı zamanda kendisine de zarar verir. Haset, “*Ateşin odunu yediği gibi, kişinin iyiliklerini de yer bitirir.*”¹²¹ Hasetçi, ancak elinde hiçbir nimet kalmadığı zaman hasetten vazgeçer.¹²² Hırs, tamah ve haset, ruhsal yapıyı da bozarak sahibini ömür boyu huzursuz bir hayat yaşamaya mahkûm eder.

Kanaat sahasına inen kimse ise, orada bulunduğu sürece uykusunu kaçırarak bir şeyle karşılaşmaz.¹²³ Şartlar ne olursa olsun huzur ve sükûn içerisinde olur. Başkasına muhtaç olmamanın verdiği özgürlükle mutlu bir hayat yaşar.¹²⁴

Sonuç

Kanaat, verilene razı olmak ve elde olanla yetinmek demektir. Ele geçen şey az olduğu zaman üzölmek, çok olduğu zaman sevinmek, kanaat anlayışına uygun değildir. Kanaat sahibi, her iki halde de sükûn ve huzur içindedir. Bir görüşe göre de; Allah’tan nimetin fazlasını istemek kanaat anlayışına aykırı değildir.

Kismete razı olmak olarak da tanımlanan kanaat, çalışmayıp tembellik yapmak demek değildir. Kismette olanı elde etmek için de çalışmak gerekir. Kanaat, gereken çalışmayı ve gayreti gösterdikten sonra ele geçen şey az da olsa ona razı olmaktır.

Nefs, kalbe hâkim olursa, uzuvlar da onun eline geçer. Nefs, istekleri yerine getirildikçe güçlenir ve kalp üzerinde hâkimiyet kurar. Nefsin kalp üzerindeki hâkimiyetini sona erdirmenin ve onu kalbe sokmamanın yöntemi kanaattir. Kanaat anlayışında, nefsin hiçbir isteğine yer yoktur. Azla yetinmek ve fazlasına tamah etmemek, daima her şeyin daha fazlasını isteyen nefsin ölümdür.

¹²¹ Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş’as es-Sicistânî, *Sünenu Ebî Dâvûd*, I-III, Beyrut 1409/1988, Edeb, 44; İbn Mace, *Zühd*, 22.

¹²² Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 242.

¹²³ Gazâlî, *İhya*, III, s. 298.

¹²⁴ Kanaat konusunda bkz. Necmüddin Kübra, *age.*, s. 51; Yılmaz, Hasan Kâmil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2000, s. 180; Gökcan M. Mansur, *Temel Ahlâkî Prensipleriyle Tasavvuf*, Harf Eğitim Yayıncılığı, Ankara 2017, s. 154; Erkaya, Mahmut Esad, *Kur’an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, Otto Yayınevi, Ankara 2017, s. 317; Erkaya, Mahmut Esad, “Tarikatların Teşekkülü Öncesi Dönemde Kur’an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2015, cilt: XV, sayı: 3, s. 134.

Kanaat, sadece Hak'tan istemeyi öngörür. Halkın elinde bulunan şeylere göz dikmek ve onlardan her hangi bir şey istemek kanaat anlayışına tezat teşkil eder. İnsanoğlu, dünya hayatında zaman zaman sıkıntıya düşerek muhtaç hale gelebilir. Böyle bir durumda, Allah'tan başkasından yardım beklemek gerekir.

Hz. Peygamber, Allah'tan yetecek kadar rızık istemiş, yemede, içmede, giyimde ve barınmada az ile yetinmiş, dünya malının fazlasını elinde tutmadığı gibi ona kalbinde de yer vermemiştir. Tasavvuf ehli, onun kanaat anlayışını örnek almış ve kanaati, Allah'a vuslat yolunda bir makam olarak kabul etmiştir.

Allah'a inanmak, O'nun gücünü ve kuvvetini bilerek O'na güvenmeyi de gerektirir. Bu donanımdaki kişi, darlık verenin de bolluk verenin de Allah olduğunu bilerek O'na güvenir ve takdir ettiği kismete razı olur. Kanaat, sağlam bir imanı, mutlak güven içeren tevekkülü ve tam bir teslimiyet ifadesi olan rızayı gerektirir.

Kanaat sahibi olabilmek için bu hasletlerle birlikte, dünya metainde değer vermeyen bir zühd anlayışına sahip olmaya, emeli kısa tutmaya, azla yetinmenin getireceği sıkıntılara sabretmeye, verilen nimet her ne olursa olsun şükretmeye, eldeki nimeti iktisatlı kullanmaya ve tutumlu olmaya ihtiyaç vardır.

Nefsin, kalp üzerinde hâkimiyet kurmasının en etkin araçlarından olan tûl-i emel, israf, hırs, tamah ve haset, kanaatin en büyük engeli ve kalbin afevidir. Bu özellikleri taşıyan kimsenin kanaat sahibi olmasından söz edilemez.

Tûl-i emel, hırs ve tamaha sebep olur. Nefsin istekleri bitmeyeceği için, ona uydukça hırs ve tamah gösterilen şeylerin de ardı arkası kesilmez. Hırs ve tamah, istenilen şeyin elde edilmesi için her şeyin meşru görülmesiyle; yalana, hileye, hırsızlığa, haksız kazanca, başkasının hakkını ve hukukunu gasp etmeye, vatana ihanet etmeye, yakınları dahi olsa kimseye acımamaya ve dolayısıyla toplum düzeninin ve huzurunun bozulmasına sebep olur. Hırs ve tamah, başkalarına zarar verdiği gibi sahibine de zarar verir. İsteği gerçekleşmediği zaman strese girmesine, huzursuz olmasına sebep olur.

Günümüzde lüks ve israfın, bitmez sanılan malları eritip bitirdiğine, nice zengin kimseleri yoksul bırakıp iflas ettirdiğine ve başkalarına el açar hale getirdiğine çok sık şahit olunmaktadır. İsrafın zararı, sadece müsrif olan kişi ile sınırlı kalmamaktadır. Yapılan israftan, aile, ülke, hatta tüm dünya etkilenmektedir. Allah tarafından tüm insanlığa tahsis edilen nimetler ve kaynaklar boşa gitmekte ve zayi edilmektedir.

İsraf ve lüks düşkünlüğü; ödenmesi mümkün olmayan borç yükünün altına girilmesine, malın ve itibarın yok olmasına, aile birliğinin bozulmasına ve başkalarına muhtaç olma zilletine düşmeye sebep olmaktadır.

Kanaat ise, başkasına muhtaç olma zilletinden kurtararak insan onur ve şerefini korumaktadır. Kanaat, insanı, kendisi gibi muhtaç olan halka teveccüh etmekten uzaklaştırarak yegâne güç sahibi olan Hakk'a güvenmeye ve O'na teveccüh etmeye sevk etmektedir. Kanaat, iç huzurun teminine, sadece Allah'tan istemeyi öngören bir tevhid anlayışıyla kulluk etmeye ve izzetli bir hayat yaşamaya sebep olmaktadır.

Kaynakça

- Affî, Ebu'l-Ala (ö. 1966), *Tasavvuf (İslam'da Manevi Hayat)*, trc. Ekrem Demirli, Abdullah Kartal, İz yayıncılık, İstanbul 2012.
- Ahmed, Ebû Abdillâh İbn Hanbel eş-Şeybânî (ö. 241/855), *Müsned*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût, I-L, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2001.
- Ahmed, el-Âyid ve diğerleri, *el-Mû'cemü'l-Arabiyyi'l-esâsî*, Larûs yayınları, Alecco 1989.
- Altuntaş, Halil ve Şahin, Muzaffer, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, DİB, Ankara 2009.
- Ateş, Süleyman, *İslâm Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1992.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn (ö. 458/1066), *Şu'abu'l-iman*, thk. Abdülali Abdülhamid Hâmid, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1423/2003.
- , *Şu'abü'l-îmân*, thk. Ebû Hâcir Muhammed es-Sa'id, I-IX, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2000
- , *el-Âdâb*, thk. Muhammed Abdülkadir Ahmed Ata, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Kahire 1406/1986
- , *el-Kaza ve'l-kader*, thk. Muhammed b. Abdullah Âli Âmir, Mektebetü İbeykân, I, Riyad 1421/2000
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhâlık (ö. 292/905), *Müsned*, I-XVIII, thk. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullah, Mektebetü'l-ulûm, Medine 2009.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Cu'fî (ö. 256/870), *Sahîhu'l-Buhârî*, I-VII, Beyrut 1410/1990.
- Ceylî, Abdülkerim (ö. 767/1365), *İnsan-ı Kâmil*, trc. Abdülkadir Akçiçek, Kurtuba yayınları, İstanbul 2016.
- Ebû Bekir b. Ebî Âsım eş-Şeybânî (ö. 287/900), *el-Âhâd ve'l-mesânî*, I-VI, Riyad 1411/1991.

- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî (ö. 275/888), Sünenu Ebî Dâvûd, I-III, Beyrût 1409/1988.
- Ebû Nuaym el-İsfahanî (ö. 430/1038), Hilyetü'l-evliya ve tabakâtü'l-asfiya, I-X, Dâru'l-kütübî'l-Arabî, Kahire 1407/1987.
- Erkaya, Mahmut Esad, Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları, Otto Yayınevi, Ankara 2017.
- , "Tarikatların Teşekkülü Öncesi Dönemde Kur'ân Kaynaklı Tasavvuf Kavramları", Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 2015, cilt: XV, sayı: 3, ss. 117-147.
- Feridüddîn-i Attar (ö.627/1230), Tezkiretü'l-evliya, Seha neşriyat, haz. Mehmet Zahit Kotku, İstanbul 1983.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (ö. 505/1111), İhyâu ulûmi'd-dîn, I-V, Müessesetü'l-Halebî, Kahire 1387/1967.
- , Kimyâ-yı Saâdet, trc. A. Faruk Meyân, Bedir Yayınevi, İstanbul 1979
- Geylânî, Abdülkadir (ö. 561/1166), el-Fethu'r-Rabbânî, Dâru'r-reyyân, Kahire ts.
- Gökcan M. Mansur, Temel Ahlâkî Prensipleriyle Tasavvuf, Harf Eğitim Yayıncılığı, Ankara 2017.
- Herevî, Ebû İsmail Abdullah el-Ensârî (ö. 481/1089), Menâzilü's-sâirîn, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut ts.
- Hökelekli, Hayati, Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsanî Değerler, Değerler Eğitim Merkezi, İstanbul 2013.
- Hucvirî, Ali b. Osman Cüllâbî (ö.465/1072), Keşfu'l-mahcûb, çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1996.
- İbn Arabî, Ebû Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Ali (ö. 638/1240), el-Futuhâtu'l-Mekkiyye, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1460/1999.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr b. Abdullah b. Muhammed (ö. 235/849), Müsned, I-II, thk. Âdil b. Yusuf, Dâru'l-Vatan, Riyad 1997.
- , Musannaf, I-VII, thk. Kemal Yusuf el-Hût, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1409/1988.
- www.yenisafak.com-HT: 12. 06. 2017.
- İbn Adiy, Ebû Ahmed b. Abdî'l-Cürânî (ö. 365/976), el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl, I-VII, thk. Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcûd, el-Kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1418/1997.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed el-Bustî (ö. 354/965), Sahîhu İbn Hibbân, I-XVIII, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1993.

- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni (ö.273/886), Sünen, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, I-II, Dâru ihyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, Kahire ts.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükrim b. Ali el-Ensârî (ö. 711/1311), Lisânu'l-Arab, Dâru'l-maârif, I-VI, Kahire 1979.
- İbnü'l-Kayserânî, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Tahir eş'Şeybânî- (ö. 507/1113), Zahiretü'l-huffâz, I-V, Dâru's-selef, Riyad 1416/1996.
- Kaplan, Hayri, İslam Düşünürlerine Göre Ruh ve Nefs (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, 1995)
- Kara, Mustafa, Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, Dergâh yayınları, İstanbul 1998.
- Kâşânî, Kemâluddîn Abdürrezzâk b. Ebi'l-Ganâim Muhammed (ö. 736/1335), Istilâhâtü's-süfiyye, thk. Muhammed Kemâl İbrâhim Cağfer, el-heyetü'l-Mısıriyye, Kâhire 2008.
- Kelâbâzî, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk, et-Tarruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf, (ö. 380/990), thk. Ahmed Şemsüddin, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2011.
- Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Abdülkerim b. Havâzin b. Neysâbü'rî (ö. 465/1072), er-Risâletü'l-Kuşeyriyye, Dâru'l-hayr, Beyrut 1997.
- , el-Cavâhiru'l-mensûre, thk. ve trc. M. Mansur Gökcan, Harf Eğitim Yayıncılığı, Ankara 2017.
- Mekkî, Ebû Talib (ö. 386/996), Kûtu'l-kulûb, Dâru Sâdır, Kahire 1310/1892.
- Muhâsibî, Ebû Abdillâh Hâris b. Esed (ö. 243/857), er-Riâye li-hukûkillah, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, thk. Abdülkâdir Ahmed Atâ, Lübnan 2010.
- Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî (ö. 261/874), Sahîhu Müslim, I-V, Beyrût ts.
- Necmüddin Dâye (ö. 654/1256), Ebû Bekr Abdillâh b. Şâhâver Râzî, Menârâtu's-sâirîn ve magâmâtu't-tâirîn, thk. Saîd Abdulfettah, Dâru Suâdu's-sabah, Kahire 1993.
- Necmüddin Kübra (ö. 618/1221), Usûlu Aşere (Tasavvufî Hayat), Çev. Mustafa Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul 1996.
- Özköse, Kadir, "Ahmed Yesevî'nin Hikmetlerinde Dört Kapı ve Kırk Makam Anlayışı", Akademiar, Ankara 2017, sayı 2, ss.99-133.
- Râğıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed (ö. 502/1108), el-Müfredât, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1412/1991.
- Sühreverdî, Ebû Hafis Şihâbüddin Ömer b. Muhammed (ö. 632/1234), Avâri-fü'l-meârif, thk. Semîr Şems, Dâru Sâdır, Beyrut 1431/2010.

- , Avârifü'l-meârif, çev. Yahya Pakış, Dilaver Selvi, Umran yayınları, İstanbul 1988.
- Sülemî, Ebu Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin (ö. 412/1021), el-Mukaddime fi't-tasavvuf, thk. Yusuf Zeydân, Dâru'l-cîl, Beyrut 1419/1999.
- , Sülemî'nin Risâleleri, çev. Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1981.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb (ö. 360/971), el-Muçcemü'l-evsat, I-X, thk. Târik b. Muhammed, Dâru'l-Harameyn, Kahire ts.
- Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sûre (ö. 279/892), Sünenu't-Tirmizî, I-V, Beyrût ts.
- www.hurriyet.com.tr-HT: 04.09.2017.
- Yesevî, Ahmed, Divân-ı Hikmet, Sadeleştiren Ahmed Eğilmez Rıdvanoğlu, Takriz Uğur Gürsu, Sağlam Yayınevi, İstanbul 2016.
- Yılmaz, Hasan Kâmil, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, Ensar Neşriyat, İstanbul 2000.

The Concept of “Kanaat” (Contentment) and its Individual and Social Effects in Sufism

Citation / ©- Gökcan, M. (2018). The Concept of “Kanaat” (Contentment) and its Individual and Social Effects in Sufism, *Çukurova University Journal of Faculty of Divinity*, 18 (1), .

Abstract- *Kanaat (contentment) is to consent to what has been given and to be content with what has been achieved. From this definition, the meaning of kanaat should not be taken to mean that it is not to work or it is to be lazy. Kanaat requires working, making an effort, and in the end, consenting to the sustenance that has been achieved, even if it is minuscule. A person who is contented (kanaatkâr) is a person who is pleased with abound and does not get sad with scarcity a person who is in peace and tranquility in either cases. Kanaat is an ascetic understanding that does not value the world commodity in the heart. A contented person escapes the contempt of falling for the embarrassment of asking for something from people and being in need of someone else, because he is content with less and does not need more. The contented person is only afraid of Allah, and expects from and trusts in Him. Because, he knows that no one but Allah can grant or obstruct sustenance. Kanaat is a trait that also contain in itself the understandings of consent, asceticism, trust, fear, hope, and gratitude to Allah. There is no limit to the demands of one’s soul. When a request of it is fulfilled, it immediately impulses the other desire. It is the kanaat that is the remedy to liberate the heart from one’s soul. If the heart contents itself with less by consenting to the foreordination, the soul will not be able to affect the heart. In this respect, kanaat, which is being satisfied with less, is an important method of abstemiousness that enables the training of the soul. The person who is contented is someone who knows how the blessing is acquired, avoids wasting, and is frugal. It is known that many people who had not spent according to their income, who had been in luxury and wasted, lost their assets and have become dependent on others. Ambition, cupidity, wasting, and a desire for living long, which inhibit contentment, disturb the social order by not only harming the individual himself, but also his family and the society.*

Keywords- *Contentment, soul-self, consent, wasting*